

LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAIKŠTIJOS
RUSĖNIŠKOJI LITERATŪRA
KAIP KULTŪRINĖS
INTEGRACIJOS
MODELIS © *Sergejus Temčinas*

ĮVADINĖS PASTABOS

Senoji Lietuvos literatūra kurta skirtingomis – lietuvių, lotynų, lenkų, rusėnų, bažnytine slavų, hebrajų, jidiš – kalbomis (lotyniškaisiais, kirilininiais, hebrajų ir arabų rašmenimis) žmonių, turėjusių skirtingus – katalikų, protestantų, stačiatikių, unitų, sentikių, judėjų, karaimų, musulmonų – religinius identitetus. Aprašydami jos sudėtingą vidinę struktūrą, turėtume apibūdinti ir atskiras jos dalis, koreliuojančias su Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje (LDK) gyvavusiomis etninėmis tradicijomis. Rusų sentikių, žydų, karaimų ir totorių literatūras išskirti ir apibūdinti nesunku, ko negalima pasakyti apie lietuvių ir rusėnų literatūras, kurių tarpusavio atskyrimas anaip tol nėra paprastas.

LDK daugiaetniškumas neturėtų užgožti šalies pagrindinės etninės struktūros: etniškai ir administraciškai valstybė skirstyta į (etninę) Lietuvą ir (lietuviškąją) Rusiją. Istorškai abiejų vienetų ribos stipriai kito, tačiau šalis visais laikais išlaikė šią dvinarę etninę struktūrą. Pabrėžiant šį faktą, LDK galima būtų simboliškai vadinti Abiejų Tautų Kunigaikštyste, turint galvoje joje gyvenusius lietuvius ir rusėnus.

Lietuviškojo ir rusėniškojo prado santykis istoriškai svyravo. Šiame procese galima išskirti tris pagrindinius laikotarpius:

- 1) iki 1387 m.: Prieš pat oficialųjį lietuvių krikštą Rusia savo teritorija ir (krikščioniškąją) kultūra gerokai pranoko pagoniškąją Lietuvą, kuriai savo ruožtu neribotai priklausė šalies centrinė politinė valdžia. Tai abipusio poveikio laikotarpis, nes Lietuva smarkiai veikė jai priklaususią Rusiją politiškai, o pastaroji darė etninei Lietuvai didelę kultūrinę (ir kalbinę) įtaką. Vėliau Lietuvos ir Rusijos skirtumai tolygiai mažėjo.
- 2) 1387–1569 m.: Lietuvos krikštas gana greitai sulygino abi LDK dalis kultūriškai, kurios dabar skyrėsi ne savo religijomis, kaip anksčiau (pagonybė vs krikščionybė), o tik konfesiškai (katalikybė vs stačiatikybė). Tai santykinės pusiausvyros laikotarpis¹, kai etninė Lietuva ir lietuviškoji Rusia apytikriai

¹ Būtent šio laikotarpio pabaigoje prasidėjo lėtas ir ilgai trukęs lietuvių kalbos visuomeninės emancipacijos procesas.

prilygo viena kitai – šio laikotarpio pradžioje konfesijomis, o pabaigoje ir savo teritorijomis: Lietuvos teritorijos mažėjimas (vykęs dėl lėto rytinių pakraščių slavėjimo) su kaupu kompensuotas lietuviškosios Rusios padalijimu, perdavus Ukrainos ir Palenkės žemes Lenkijos Karalystei 1569 m. Liublino sutartimi. LDK sudėtyje liko mažesnė Rusios pusė, didesnė atsidūrė Lenkijos Karalystėje.

- 3) 1569–1795 m.: Šiuo laikotarpiu sparčiai vyko LDK priklaususios Rusios lituanizacija. Konfesiškai ji pasireiškė: a) dar nuo XV a. pabaigos plečiant katalikybę į rytus nuo etninės Lietuvos; b) plintant protestantizmui Rusios žemėse (šis procesas prasidėjo dar prieš XVI a. vidurį); c) 1596 m. pasirašant Brastos bažnytinę uniją, kai LDK stačiatikių dauguma pripažino Romos popiežiaus jurisdikciją. Nuo XVI a. vidurio vykusio Lietuvos visuomenės aukščiausiųjų socialinių sluoksnių kalbinė polonizacija taip pat traktuotina kaip svarbus Rusios lituanizacijos veiksnys: pereidami į lenkų kalbą, kilmingieji rusėnai praktiškai susiliedavo su lenkiškai kalbančia, bet savo etninį identitetą išlaikančia lietuvių aukštuomene (lenkiškasis tautinis identitetas buvusiose LDK žemėse pradėjo formuotis tik XIX a. antrojoje pusėje). Tai Lietuvai priklaususios Rusios lituanizacijos laikotarpis, kurio pabaigoje visoje šalies teritorijoje absoliučią gyventojų daugumą sudarė Romos katalikai ir graikai katalikai (unitai), o lenkiškai kalbėjusi aukštuomenė turėjo lietuvišką saviemonę, kurios pagrindą sudarė valstybinis, regioninis, o iš dalies ir religinis identitetai.

Svarbu pabrėžti, jog visais LDK gyvavimo laikais (net per trečiąją – lituanizacijos – laikotarpį) rusėnai buvo ne jos nacionalinė mažuma, kaip dabar kartais vaizduojama, o vienas iš dviejų pagrindinių šalies etninių elementų.

LDK ETNOKONFESINIŲ TRADICIJŲ SĄVEIKĄ SKATINĘ VEIKSNIAI

Skirtingų kultūrinių tradicijų koegzistavimas LDK teritorijoje, kur pradžioje nė viena iš jų aiškiai nedominavo, skatino jų tarpusavio sąveiką ir pokyčius, vedančius į vis didėjančią kultūrų ir literatūrinių kalbų įvairovę. Reikėjo laiko, kad prasidėtų priešingos – etnokonfesinių tradicijų suartėjimo – tendencijos. Lietuvoje gyvavusių etnokonfesinių kultūrų sąveikoje galima išskirti kelis svarbiausius procesus.

Kaip LDK pagoniškosios ir stačiatikiškosios tradicijų tarpusavio sąveikos pasekmė XIV a. viduryje pradėjo formuotis rytų slavų pasaulietiškoji kultūra ir nauja knyginė (rusėnų) kalba kaip jos raiškos priemonė. Būtent tuomet Lietuvos kuni-

gaikščiai pradėjo rašyti raštus rytų slavų (matyt, ne rusėnų, o vis dar senąją rusų) kalba². Tai suteikė senajai rusų kalbai anksčiau (Kijevo Rusioje) neturėtą kultūrinį statusą, pakėlė jos visuomeninį prestižą ir išlaisvino ją iš bažnytinės slavų kalbos dominavimo. Po šimto metų – nuo XV a. vidurio – rusėnų kalba formuojasi ir įsitvirtina visuomenėje taip, kad ją pradedami rašyti religiniai stačiatikių tekstai. LDK bažnytinėje literatūroje prasidėjo dviejų – bažnytinės slavų ir rusėnų – kalbų konkurencija.

Savo ankstensiame straipsnyje minėjau, kad pirmieji bažnytine slavų kalba rašytų kūrinių vertimai į rusėnų kalbą atlikti ne vėliau kaip 1397 m.³, tačiau ši data atsirado Ukrainos paleografams klaidingai perskaičius ir interpretavus kirilinėmis raidėmis užrašytą seniausiojo rusėniškai rašyto bažnytinio rankraščio parašymo datą⁴, iš tikrųjų reiškiančią 1489 m.⁵. Kiek anksčiau Kijevo kunigaikščio Simono I Olelkaičio (1454–1470) valdomoje autonominėje Kijevo kunigaikštystėje atlikti hebrajiškai rašytų biblinių knygų ir filosofinių traktatų vertimai į rusėnų kalbą. Taigi pirmieji bažnytiniai tekstai rusėnų kalba sukurti apie XV a. vidurį (t.y. keliais dešimtmečiais vėliau nei seniausieji rusėniškai rašyti teisiniai raštai, datuojami XIV a. pabaiga)⁶.

1387 m. įvykęs lietuvių pagonių krikštas⁷ gerokai paveikė LDK konfesinę ir kultūrinę situacijas: pirmoji supaprastėjo (išnykus oficialiajai pagonybei), tačiau antroji tapo sudėtingesnė dėl vietinės lotyniškosios literatūros atsiradimo⁸.

² Rowell S. C. A pagan's word: Lithuanian diplomatic procedure 1200–1385 // *Journal of Medieval History*, vol. 18, 1992, pp. 156, 158–159.

³ *Temčinas S.* Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“* / Leidinį sudarė A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potaszenko. Vilnius, 2008, p. 139–140, 144–148.

⁴ *Гнатенко А. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Каталог. Київ, 2003, с. 144.

⁵ Nesusipratimas dėl šios datos perskaitymo ir rankraščio datavimo tebevyksta nuo 1881 m., žr.: *Нікалаєў М. В.* Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях. Мінск, 1993, с. 45.

⁶ *Журавский А. И.* Старобелорусский литературно-письменный язык // *Шамякин И. П.* (ред.) Франциск Скорина и его время: Энциклопедический справочник. Минск, 1990, с. 523.

⁷ 1387 m. krikštytų lietuvių pagonių palikuonys vadinami senaisiais katalikais ir skiriami nuo naujųjų katalikų, t.y. tų (buvusių) unitų, kurie perėjo į katalikybę XIX a. (kita jų dalis savanoriškai ar priverstinai perėjo į stačiatikybę). Dabartinių Baltarusijos senųjų katalikų rytinė riba apytikriai rodo XIV a. pabaigos etninės Lietuvos ribą, žr.: *Чекмонас В.* Вступительная статья // *Турска Г.* О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае. Vilnius, 1995, с. 21–24.

⁸ S. Narbuto pastebėjimas, kad lietuvių raštijos pradžia yra lotyniška, nes pirmieji krikštą priėmusio Mindaugo dokumentai, išduoti XIII a. viduryje, rašyti ne graikiškai ar rusėniškai, o būtent lotyniškai, yra visiškai teisingas. Vis dėlto manau, kad dėl pirmosios lietuvių krikščionybės laikinumo (1251–1261) ir menko socialinio pagrindo lotyniškoji raštija, net jei ir būtų

Reformacijos idėjų sklaida pagreitino tolesnę kultūrinės ir kalbinės situacijos raidą: atsirado pirmosios knygos lietuvių kalba, LDK žemėse gerokai prasiplėtė lenkų kalbos vartojimo sfera.

Lietuvos valstybėje vykusios katalikybės ir stačiatikybės tarpusavio sąveikos rezultatu buvo tiek stačiatikių brolių mokyklų steigimas XVI a.⁹ ir formalizuotas bažnytinės slavų kalbos mokymas, davęs naują impulsą bažnytinės slavų ir rusėnų kalbų tarpusavio santykiams stačiatikių tradicijoje, tiek po 1596 m. palaipsniui susiformavęs naujas (unitų) rytų krikščionybės bažnytinių apeigų variantas¹⁰ ir ypatingai susiklostę bažnytinės slavų ir rusėnų kalbų tarpusavio santykiai unitų bažnytinėse knygose.

1569 m. įvykęs LDK ir Lenkijos Karalystės jungimasis į Abiejų Tautų Respubliką atvėrė duris savaiminei ir aktyviai Lietuvos aukštuomenės kalbinei polonizacijai. Lenkų kalba palaipsniui išstūmė rusėnų kalbą įvairiose vartojimo srityse. 1720 m. Zamostės bažnytinis susirinkimas ženklina šio proceso galutinį etapą.

Svarbu pabrėžti, jog plati, kultūrinės ir kalbinės situacijos radikalius pokyčius skatinanti tradicijų sąveika vyksta tuomet, kai sąveikaujančios tradicijos pradeda funkcionuoti vienoje valstybėje, toje pačioje visuomenėje. Todėl lenkų kalbos aktyvi plėtra LDK teritorijoje vyko būtent po 1569 m. Liublino unijos¹¹. Atitinkamai Ukrainos žemėse susiklosčiusių kalbinių tradicijų perkėlimas į Maskvos Rusiją prasiidėjo tik prijungus Ukrainą 1654 m.

spėjusi įsitvirtinti Mindaugo valstybėje arba bent jau artimoje jam aplinkoje, vėliau turėjo ilgam laikui išnykti dėl pagoniškosios reakcijos, tad po 1387 m. oficialiojo lietuvių krikšto lotyniškoji raštija turėjo iš naujo skintis kelią į Lietuvą. Todėl lotyniškieji Mindaugo raštai veikiau laikytini Lietuvos lotyniškosios raštijos priešistorė nei tradicijos pradžia. Tai patvirtina paties S. Narbuto atlikta Lietuvos lotyniškosios raštijos seniausiųjų išlikusių paminklų apžvalga, kurioje neaptikta kūrinių, galėjusių funkcionuoti dar Mindaugo Lietuvoje, žr.: *Narbutas S. Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu // Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26. Vilnius, 2008, p. 19–54 (ypač p. 36–39).

⁹ *Харлампович К. В.* К истории западнорусского просвещения: Виленская братская школа в первые полвека ее существования. Вильна, 1897; *Харлампович К. В.* Острожская православная школа: Историко-критический очерк. Киев, 1897; *Харлампович К. В.* Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань, 1898; *Харлампович К. В.* Западнорусские церковные братства и их просветительная деятельность в конце XVI и начале XVII в. Санкт-Петербург, 1899; *Мещеряков В. П.* Братские школы Белоруссии (XVI–первая половина XVII вв.). Минск, 1977.

¹⁰ Jis aprašytas darbuose: *Хойнацкий А. Ф.* Западнорусская церковная уния в ее богослужении и обрядах. Киев, 1871; *Одинцов Н. Ф.* Униатское богослужение в XVII и XVIII веках по рукописям Виленской публичной библиотеки. Вильна, 1886.

¹¹ Iki tol užsieniečiams (visų pirma lenkams) drausta pirkti žemes LDK teritorijoje, plg.: *Лабунцаў Ю. А.* Пачатак Скарынам: Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнэсансу. Мінск, 1990, c. 51, 56–57.

Vargu ar atsitiktinai vakarietiškojo kutūrinio modelio poveikis XVI–XVII a. stačiatikių tradicijai stipriausiai pasireiškė ne LDK, kuri net po 1569 m. Liublino uni-jos stengėsi išlaikyti savo politinę ir kultūrinę autonomiją, o Ukrainos žemėse, tais pačiais metais tapusiose Lenkijos Karalystės dalimi.

KAIP APIBŪDINTI RUSŲNŲ LITERATŪRĄ?

Turėdami mintyje, kad pagrindinė LDK etninė struktūra buvusi dvinarė (Lietuva ir Rusia), turėtume tarpusavyje skirti lietuvių ir rusųnų literatūras, kurios kartu ir sudarė daugiakalbės ir daugiakonfesinės senosios Lietuvos literatūros pagrindą. Tokį atskyrimą reikia atlikti ne literatūros parceliavimo ar dalybų, o adekvataus pažinimo tikslais. Tad kaip galėtume apibūdinti rusųnų literatūrą, kad atskirtume ją nuo lietuvių literatūros? Tiksliausias atsakymas būtų toks: rusųnų literatūrą sudaro pačių rusųnų įvairiomis kalbomis rašyti kūriniai. Tačiau, deja, daugelio senosios Lietuvos literatūros autorių etninė priklausomybė mums lieka nežinoma, todėl apibūdindami rusųnų literatūrą turėtume pasitelkti *formaliuosius kriterijus*, kurie galėtų kuo tiksliau apibrėžti šio reiškinių ribas. Tokie galimi kriterijai aptariami žemiau.

Geografija. Apibūdindami rusųnų literatūrą, galėtume pasitelkti geografinį kriterijų, jei žinotume, kurioje LDK vietovėje rašytas vienas ar kitas kūrinys – etninėje Lietuvoje ar lietuviškojoje Rusijoje, tačiau ši informacija mums dažniausiai lieka nežinoma. Geografinio kriterijaus taikymą papildomai apsunkina Lietuvos sostinės Vilniaus tradicinis daugiaetniškumas. Bet kuriuo atveju šis kriterijus negalėtų būti universalus, nes juo neįmanoma pasinaudoti apibūdinant kitų Lietuvos žemėse gyvenusių etninių ir etnokonfesinių grupių – žydų, karaimų, totorių ir sentikių rusų – literatūras.

Konfesija. Palikdami nuošalyje pavienius netipinius atvejus, galėtume teigti, jog Lietuvos valstybėje gyvenę lietuviai išpažino katalikybę ir protestantizmą, o rusėnai buvo stačiatikiai, graikai katalikai (unitai), protestantai ir Romos katalikai. Akivaizdu, jog krikščioniškųjų konfesijų atžvilgiu rusėnai buvo daug įvairesni už lietuvius ir tuo labiau už kitas LDK gyvenusias etnines grupes (žydus, karaimus ir totorius). Senosios Lietuvos literatūros autorių konfesinės priklausomybės taip pat dažnai nežinome, bet jei net žinotume, vis tiek šiuo kriterijumi būtų sunku pasinaudoti, nes katalikybę ir protestantizmą išpažino tiek lietuviai (dauguma), tiek rusėnai (mažuma). Dar viena konfesinio kriterijaus taikymo sunkumo priežastis yra ta, kad kartais senosios Lietuvos literatūros kūrėjai pereinavo iš vienos konfesijos į kitą.

Kalba. Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti keista, kad rusėnų kalba taip pat negali būti rusėnų literatūros apibrėžimo kriterijumi. Viena vertus, rusėnų kaip oficialiąją LDK kalbą plačiai vartojo tiek rusėnai, tiek etniniai lietuviai, o Lietuvos totoriams (iki aukštuomenės kalbinės polonizacijos pradžios) tai buvo vienintelė suprantama rašto kalba – ne svetima, o sava, užrašoma savaisiais (arabų) rašmenimis. Kita vertus, rusėnai rašydavo (ar perrašinėdavo) kūrinius ne tik rusėniškai, bet ir bažnytine slavų kalba, nes jiems buvo būdinga kultūrinė dvikalbystė – dviejų slavų kalbų vartojimas kirilinėje raštijoje. Nereikia pamiršti, kad rusėnai katalikai ir unitai rašė ir kitomis – lotynų bei lenkų – kalbomis¹², o pastarąją kalbą kūrė taip pat rusėnai protestantai ir net stačiatikiai (ypač poleminėje literatūroje).

Raštas. Kirilinis raštas tiksliausiai, nors toli gražu ne idealiai, nusako rusėnų literatūros pagrindinius kontūrus, nes apima tiek rusėniškai, tiek bažnytine slavų kalba rašytus kūrinius. Tokio apibrėžimo paklaida mažesnė nei taikant kitus formaliuosius kriterijus. Tiesa, kirilininiais rašmenimis (rusėniškai, bet ne bažnytine slavų kalba) neretai rašė ir etniniai lietuviai, tačiau šį faktą atsveria rusėnų (katalikų, protestantų ir stačiatikių) lenkiškai ir lotyniškai rašyti tekstai.

Taigi rusėnų literatūros pagrindą sudaro kirilininiais rašmenimis (rusėnų ir bažnytine slavų kalba) rašyti kūriniai, atėmus iš jų gana vėlai Lietuvos teritorijoje įsikūrusių sentikių rusų kūrybą (rašytą bažnytine slavų kalba) bei pridėjus rusėnų (katalikų, protestantų ir stačiatikių) lenkiškai ir lotyniškai rašytus kūrinius¹³. Toks bendriausias rusėnų literatūros pagrindo nusakymas (per kirilinį raštą) atitinka pačių LDK gyventojų nuostatus, nes tais laikais būtent raidynas laikytas svarbiausiu teksto etnokonfesinės priklausomybės rodikliu, todėl ta pačia kalba, bet skirtingais rašmenimis užrašyti tekstai buvo suvokiami kaip tekstai skirtingomis kalbomis (plg. rusėnišką tekstą, surašytą kirilinėmis, lotyniškėmis ir arabiškomis raidėmis). Šis LDK kultūrai būdingas reiškiny, vadinamas *rašto semiotizacija*, buvo visiškai svetimas Maskvos valstybės kultūrinei tradicijai.

Žinoma, čia pasiūlytas bendriausias rusėnų literatūros nusakymas, laikant pagrindiniu (bet ne vieninteliu) kriterijumi kirilinį raštą, neturėtų užgožti istorinės realybės, kuri buvusi daug įvairesnė už bet kokią formalų apibrėžimą. Lengvesnei orientacijai daugiakalbėje ir daugiakonfesinėje senojoje Lietuvos literatūroje žemiau pateikiami duomenys apie pagrindinių LDK gyvenusių etninių grupių konfesinę priklausomybę ir jų tradicinėje raštijoje vartotas kalbas bei atitinkamus raidynus.

¹² Pavyzdžiui, žr.: *Čiurinskas M.* XVII a. unitų literatūros bruožai: biografiniai kūriniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26. Vilnius, 2008, p. 183–212 (su tolesne bibliografija).

¹³ Plg.: *Wagilewicz J. D.* Pisarze polscy rusini wraz z dodatkiem pisarze łacińscy rusini, do druku przygotował i przedmowę poprzedził R. Radyszewski. Przemyśl, 1996.

LDK ETNINIŲ GRUPIŲ KONFESIJOS, RAŠTŲ KALBOS IR RAIDYNAI

Etninė grupė	Religija (konfesijos)	Tradicinės rašties kalbos	Raidynai
lietuviai	krikščionys (katalikai ir protestantai)	lotynų, lenkų ir lietuvių	lotyniškasis
		rusėnų	kirilinis
rusėnai	krikščionys (stačiatikiai, unitai, protestantai ir katalikai)	rusėnų ir bažnytinė slavų	kirilinis
		lenkų ir lotynų	lotyniškasis
totoriai	musulmonai	rusėnų ir lenkų	arabiškasis
žydai	judėjai	hebrajų ir jidiš	hebrajiškasis
karaimai	karaitai	hebrajų ir karaimų	hebrajiškasis
rusai sentikiai	krikščionys (sentikiai)	bažnytinė slavų	kirilinis

RUSĖNŲ KALBA RAŠYTOS LITERATŪROS FORMAVIMOSI ŠALTINIAI

Lietuvos valstybėje koegzistavo trys slaviškosios religinės kultūros tradicijos, vadinamos lotyniškais terminais *Slavia Orthodoxa* (stačiatikių ir iš dalies unitų tradicija), *Slavia Romana* (katalikų, protestantų ir iš dalies unitų tradicija) ir *Slavia Musulmana* (LDK totorių tradicija)¹⁴. LDK unitų sukurta bažnytinė literatūra turi šioje klasifikacijoje dvejopą padėtį: savo gyvavimo pradžioje beveik nesiskyrusi nuo stačiatikiškosios, ji ilgainiui vis labiau artėjo prie katalikiškosios tradicijos.

Kirilinę literatūrą rusėnų kalba kūrė LDK stačiatikiai, protestantai ir unitai, tam tikrą indėlį į jos raidą įnešė taip pat katalikai ir judėjai¹⁵. Šios literatūros originalieji kūriniai (rašyti tiek rusėniškai, tiek bažnytine slavų kalba) sudaro baltarusių ir ukrainiečių senosios literatūros pagrindą¹⁶, o verstiniai dažnai lieka specialistų dėmesio periferijoje.

¹⁴ Apie pirmąsias dvi sąvokas (trečioji atsiradusi visai neseniai) žr.: Пуккио P. *Slavia Orthodoxa: Литература и язык*. Москва, 2003, с. 7–98, 116–135.

¹⁵ Žr. LDK stačiatikių rusėniškosios bažnytinės rašties ir katalikų bei judėjų indėlio į ją apžvalgą: Temčinas S. Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“ / Leidinių sudarė A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potaszenko. Vilnius, 2008, p. 129–156.

¹⁶ Žr. naujausius leidinius: Пелешенко Ю. В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ, 2004; Шевчук В. О. Муза рококо: Українська література XVI–XVIII століть. У двох книгах. Кн. 1: Ренесанс. Раннє бароко. Київ, 2004; Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, 2005; Чамярницькі В. А. (ред.) Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў, т. 1: Даўня літаратура: XI–першая палова XVIII стагоддзя, 2-е выданне. Мінск, 2007.

Žemiau keliuose skyreliuose pateikiama glausta ir į išsamumą nepretenduojanti verstinės rusėniškosios literatūros ir jos kitakalbių šaltinių apžvalga¹⁷, kurioje stengiausi nurodyti išsamesnę bibliografiją apie minimus kūrinius (ypač tuos, kurie neįėjo į mano ankstesnę apžvalgą).

Bažnytiniai slavų (ir serbiški) šaltiniai. Viduramžiais slavų stačiatikių ir net katalikų – kroatų, kartais ir čekų – žemėse knygos būdavo rašomos ne gyvąja, o tradicine bažnytine slavų kalba. Skirtinguose regionuose ji įgydavo kai kurių (daugiausiai fonetinių) gyvosios kalbos bruožų, dėl ko anksti susiformavo bažnytinės slavų kalbos vietiniai variantai – bulgariškasis, rusiškasis, serbiškasis, kroatishkasis ir čekiškasis. Žemiau serbiškais vadinami bažnytinės slavų kalbos serbiškuoju variantu rašyti šaltiniai, kurių kilmė siejama ne tiek su pačia Serbija, kiek su geografiškai bei kultūriškai jai artima Dalmacija, patyrusia (skirtingai nuo Serbijos) nemenką itališkosios kultūros poveikį. Dalmatijoje bažnytine slavų kalba rašytus kirilinius šaltinius galima pavadinti ir kroatishkais, tačiau taip dažniau vadinami glagoliniai nei kiriliniai tekstai. Abiem atvejais serbiškumo ir kroatishkumo sąvokos tik sąlygiškai gali būti taikomos viduramžių Dalmacijai ar Bosnijai.

Seniausias iki mūsų dienų išlikęs rankraštis, kuriame yra rusėniškų vertimų iš bažnytinės slavų kalbos, datuojamas XV a. pabaiga. Tai Kamianece (netoli Bresto) 1489 m. rašyta *Skaitomoji minėja*, kuri gali būti kiek anksčiau Ukrainoje sukurto originalo nuorašas¹⁸. Manoma, kad šis hipotetinis originalas nebuvo daug senesnis už išlikusį nuorašą: jis galėjo būti rašytas apie XV a. aštuntą–devintą dešimtmetį ir galbūt rodo LDK stačiatikių pastangas atremti intensyvėjantį katalikų tikėjimo propagavimą LDK žemėse¹⁹.

¹⁷ Joje pasinaudota ankstenėmis dalinėmis apžvalgomis: *Selicki F.* Polsko-białoruskie kontakty kulturalne do końca XV wieku // *Slavia Orientalis*, 1996, nr. 4, s. 463–467; *Thomson F. J.* The Reception of Byzantine Culture in Medieval Russia. Aldershot etc., 1999, p. 186–190 (šeštojo straipsnio); *Райнхардт Й.* Межславянские переводы в период позднего Средневековья и раннего Нового времени (до конца XVI в.) // *Славяне и их соседи*, вып. 11: Славянский мир между Римом и Константинополем. Москва, 2004, с. 111–135; *Турилов А. А.* Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–XVI в.) // *Флоря Б. Н.* Исследования по истории Церкви: Древнерусское и славянское средневековье. Москва, 2007, с. 468–479 (preliminari publikacija: *Щавелева Н. И.* (ред.) Культурные связи России и Польши XI–XX вв. Москва, 1998, с. 58–68).

¹⁸ *Петров Н. И.* Рукописная Четья 1397 года западнорусского происхождения // *Русский филологический вестник*, № 3. Варшава, 1881, с. 54–57; *Карпинский М. Н.* Западнорусская четья 1489 года // *Русский филологический вестник*. Варшава, 1889, № 1, с. 59–106; *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв.: IX. К изучению Четьи 1489 года // *Сборник по русскому языку и словесности*, т. 1, вып. 1. Ленинград, 1928, с. 9–21.

¹⁹ *Гинпиус А. А.* Русское «некнижное» житие Николая Чудотворца в языковой ситуации Литовской и Московской Руси XV–XVII вв. // *Ivanov V. V., Verkhbolantsev J.* (eds.) *Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*. Moscow, 2005 (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4), p. 74.

Vėliau ir sakralieji rusėniški tekstai versti iš bažnytinės slavų kalbos: 1556–1561 m. Voluinėje rašyta *Peresopnicos evangelija*²⁰; Vasilio Tiapinskio prieš 1580 m. lygiagrečiai – bažnytinė slavų ir rusėnų kalbomis – spausdintos *Evangelijos*²¹ ir kt.

Meletijaus Smotrickio *Mokomosios evangelijos* (Vievis, 1616) rusėniškieji pamokslai (bet ne pačios Evangelijos liturginiai skirsniai) versti iš bažnytinės slavų kalbos (tikriausiai iš 1606 m. Krile spausdinto leidinio). 1757 ir 1761 m. Mogiliave du kartus leistas Petro I liepimu Teofano Prokopovičiaus bažnytinė slavų kalba rašyto *Katekizmo* išplėstinis vertimas į rusėnų kalbą, atliktas vyskupo Georgijaus Koniskio²².

Kai kurie rusėniškųjų vertimų bažnytinė slavų kalba rašyti originalai buvo serbiški. XV–XVI a. sandūroje į rusėnų kalbą versta *Aleksandrijos* serbiškoji redakcija, sukurta galbūt Dalmatijoje XIV–XV a. vienos iš lotyniškųjų versijų pagrindu²³. XVII a. nuorašas išsaugojo rusėniškąją *Apysaką apie Troją*, verstą (galbūt dar XV a.) iš bažnytinė slavų kalba rašyto kūrinio *Pasakojimas apie karalių*, savo ruožtu versto

²⁰ *Ченіза І. П.* (ред.) Пересопницьке Євангеліє: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. Київ, 2001.

²¹ *Иосиф (Баженев)*, Малороссийский перевод Четвероевангелия // *Духовная беседа*, т. 12, 1861, № 12, с. 362–368; № 13, с. 394–400; № 17, с. 507–508; *Довнар-Запольский М. В.* В. Н. Тяпинский, переводчик Евангелия на белорусское наречие // *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*, т. 4, кн. 3, 1899, с. 1031–1064 (= *Довнар-Запольский М. В.* Исследования и статьи, т. 1: Этнография и социология, обычное право, статистика, белорусская письменность. Киев, 1909, с. 232–256); *Левицкий О.* Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на просту мову: Критична розвідка // *Записки Українського наукового товариства в Києві*, 1913, № 12, с. 11–21; *Лабынцев Ю. А.* Описание изданий Несвижской типографии и типографии Василия Тяпинского. Москва, 1985; *Клімаў І. П.* Васіль Цяпінскі аб царкоўнаславянскіх перакладах біблейскіх тэкстаў // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія*, 1994, № 3, с. 22–25; *Клімаў І. П.* Нарыс фаналагічнай сістэмы «предмовы» Васіля Цяпінскага // *Махонь С. В.* (ред.) *Молодые филологи Беларуси*–96. Минск, 1997, с. 27–40; *Клімаў І. П.* Польскамоўны кампанент у «Прадмове Васіля Цяпінскага» // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія*, 1994, № 1, с. 25–28; *Клімаў І. П.* Пераклад Евангелля В. Цяпінскім // *Беларуская лінгвістыка*, вып. 47, 1997, с. 54–60; *Клімаў І. П.* Лінгвістычнае знаёмства з евангельскім перакладам В. Цяпінскага: (Агляд літаратуры) // *Весті Навуковай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*, 1998, № 4, с. 133–139; *Rothe H.* Theologische Ausdrucke bei Vasil Tjapinski (1580) im Verhältnis zu Skorinas Apostols (1525) und der Peresopnyc'ka Jevanhelija (1559/61) // *New Zealand Slavonic Journal*. Wellington, 2003, pp. 123–128; *Halenčanka H.* (ed.) *Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare*. Paderborn etc., 2005 (Biblia Slavica, Serie III: Ostslavische Bibeln, Bd. 5); *Климов И. П.* Текстологические наблюдения над церковнославянским Евангелием по изданию белорусского протестанта В. Тяпинского второй половины XVI в. // *Palaeobulgarica*, 2006, № 3, 49–74.

²² *Корзо М. А.* Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 399–403.

²³ *Анічэнка У. А.* (ред.) *Александрія*. Мінск, 1962; *Бразгуноў А. У.* Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 98–109.

iš lotynų kalbos XIII–XIV a. Bosnijoje arba Dalmatijoje²⁴. Prie minėtų vertimų šliejasi 1550–1570 m. (tikriausiai Vilniuje) į rusėnų kalbą iš nežinomų serbiškų (bažnytine slavų kalba rašytų?) šaltinių, sukurtų tikriausiai XV a. Dalmatijoje (galbūt Dubrovnike), nes atspindi itališkus (venecijietiškus) originalus, versti du riterių romanai: *Tryščanas*²⁵ ir *Bova*²⁶. 1637 m. Oršoje esančiame Kuteinos vienuolyne rusėniškai išleista *Istorija apie Barlaamą ir Juozapatą*, versta iš bažnytine slavų kalba rašyto originalo, reprezentuojančio serbiškąjį kūrinio vertimą.

Kartais nelengva pasakyti, iš kurios – bažnytinės slavų ar graikų – kalbos versti kai kurie rusėniškieji tekstai. Jų apžvalga pateikta toliau, graikiškiems šaltiniams skirtame skyrelyje.

²⁴ *Солыхава С. І.* Природаапісальная лексіка ў «Аповесці аб Троі» // *Ісмаілова А. В.* (ред.) Гуманитарныя навуки на рубяжэ тысячагоддзяў (к 60-літцю УО Мозырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта): Сборык навуковых артыкулаў выкладчыкаў, аспірантаў і студэнтаў філалагічнага факультэта. Мазырь, 2004, с. 71–74; *Бразгуноў А. У.* Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 109–119; *Фядосік В. А.* Сярэдневяковыя рэаліі ў старабеларускім перакладзе «Троі» // Працы гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта: навуковы зборнік, вып. 3. Мінск, 2008, с. 139–145.

²⁵ *Веселовский А. Н.* Из истории романа и повести: Материалы и исследования, вып. 2: Славяно-романский отдел. Санкт-Петербург, 1888 (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 44, № 3); *Jasińska-Socha T.* System fleksyjny starobiałoruskich zabytków II połowy XVI w. (Opowieść o Tristanie, Opowieść o Bowie). Wrocław etc. 1979; *Šgambati E.* Il Tristano Biancorosso. Firenze, 1983 (Studia Historica et Philologica, vol. 15; Sectio Slavoromanica, vol. 4); *Сгамбати Э.* Белорусская повесть о Тристане и ее итало-венетский оригинал // *Марцелев С. В.* (ред.) Славянские культуры и мировой культурный процесс: Материалы Международной научной конференции ЮНЕСКО (28 сентября–1 октября 1982 г.). Минск, 1985, с. 121–126; *Kipel Z.* The Byelorussian Tristan. New York–London, 1988; *Старавойтава Н. П.* Лексіка «Аповесці пра Трышчана»: Генезіс, семантычныя змены, страты // Роднае слова, 1998, № 8, с. 45–53; *Старавойтава Н. П.* Стылістычныя асаблівасці перакладу «Аповесці пра Трышчана» // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2000, № 2, с. 104–107; *Старавойтава Н. П.* Асаблівасці паэтыкі старажытнай «Аповесці пра Трышчана» // *Даніленка С. І., Іваноў Я. Я.* (ред.) Terra Alba, т. 1: Праблемы беларускага літаратуразнаўства: (Да 85-годдзя з дня нараджэння Аркадзя Куляшова). Мінск, 2000; *Staravojtava N. P.* The Belarussian Renaissance translation tale (textual study and translator's style illustrated by The Tale of Tryshchan) // *Nosowicz J. F.* (ed.) Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bało-wschodniosłowiańskich, т. 4: Kultura i literatura. Białystok, 2000, s. 261–265; *Мазурава Н.* Беларускі рыцарскі раман Трышчан у даследаваннях Э. Згамбачы // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, вып. 3. Мінск, 2003, с. 136–140; Pasakojimas apie riterį Tryščaną: Rankraštinis XVI a. romanas apie Tristaną ir Izoldą, vertė A. Antanavičius. Vilnius, 2003; *Инатов А. В.* К вопросу об источниках белорусской «Повести о Трышчане» // *Чубарьян А. О.* (ред.) Источниковедческие исследования, вып. 1. Москва, 2004, с. 107–117; *Maszkiewicz M.* (ed.) Białoruski Tristan – Беларускі Трышчан. Wrocław, 2007; *Бразгуноў А. У.* Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 163–215.

²⁶ Be ankstesnėje nuorodoje minėtų šiam kūriniui skirtų publikacijų žr.: *Кузьмина В. Д.* Французский рыцарский роман на Руси, Украине и Белоруссии: Бова и Петр Златые Ключи // Славянская филология, т. 2. Москва, 1958, с. 355–396; *Кузьмина В. Д.* Рыцарский роман на Руси: Бова. Петр Златых Ключей. Москва, 1964.

Taigi iš bažnytinės slavų kalbos į rusėnų kalbą versti religinio bei istorinio (krikščioniškai atpasakoto) turinio kūriniai ir sakralieji (Naujojo Testamento) tekstai. Tačiau ne visiems tokie vertimai atrodė tinkami: *Mokomąją evangeliją* (Zabludovas, 1569) bažnytine slavų kalba spausdinti liepęs Grigaliaus Chodkevičius pratarėje užsiminė, jog anksčiau norėjęs versti šį tekstą rusėniškai, kad paprasti žmonės suprastų, ir labai tuo rūpinęsis, tačiau išmintingi žmonės jį atkalbėję, sakydami, jog „verčiant senuosius išsireiškimus naujais [t.y. iš senosios slavų kalbos į rusėnų kalbą – S.T.] nemenka klaida atsiranda, kurią dabar galima matyti naujųjų vertimų knygoje“²⁷. Kaip matome, kiti vertėjai galimų klaidų nesibaimino.

Hebrajiški šaltiniai. 1440–1471 m. egzistavusioje Olekaičių šeimos valdomoje autonominėje Kijevo kunigaikštystėje kai kurie tekstai versti į rusėnų kalbą iš hebrajiškų originalų. Jungtinei stačiatikių ir judėjų vertėjų grupei vadovavo mokytas žydas Zacharija ben Aaronas ha-Kohenas, kurio veikla Kijeve dokumentų paliudyta 1454–1468 m., bet galėjo tęstis ir ilgiau – iki 1482 m. (t.y. kol miestą užgrobė totoriai). Tuomet iš hebrajų į rusėnų kalbą išversti filosofiniai kūriniai ir kelios Senojo Testamento knygos:

- 1) persų teologo ir filosofo Abu Hamido al-Gazalio (1058–1111) knygos *Filosofų intencijos* (rašyta prieš 1095 m.) pirmieji du skyriai: *Logika*²⁸ ir *Teologija*²⁹; į rusėnų kalbą versta iš trečiojo (anoniminio) hebrajiško vertimo, atlikto iš arabiškojo originalo XIV a. Provanse ir vėliau komentuoto Katalonijos filosofo Mozės ben Jošuos iš Narbono (mirė po 1362 m.)³⁰;

²⁷ Лабунцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Православная Академия Ходковичей и ее издания. Минск, 1996, с. 83.

²⁸ Соболевский А. И. Логика жидовствующих и Тайная тайных. Санкт-Петербург, 1899 (= Памятники древней письменности и искусства, т. 133); Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вв. Санкт-Петербург, 1903 (= Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 74, № 1), с. 101–106; Неверов С. А. Логика иудействующих (по рукописи 1483 года) // Университетские известия, т. 49, № 8. Киев, 1909, с. 41–62 (teksto publikacija); Коковцев П. К. К вопросу о Логике Авиасафа // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1912, № 5, с. 114–133; Зубов В. П. Вопрос о «неделимых» и бесконечном в древнерусском литературном памятнике XV в. // Рыбкин Г. Ф., Юшкевич А. П. (ред.) Историко-математические исследования, вып. 3. Москва–Ленинград, 1950, с. 407–430; Симонов Р. А., Стяжкин Н. И. Историко-логический обзор древнерусских текстов «Книга, глаголемая логика» и «Логика Авиасафа» // Философские науки, 1977, № 5, с. 132–143; Romanchuk R. The Reception of the Judaizer Corpus in Ruthenia and Muscovy: A Case Study of the Logic of Al-Ghazzali, the „Cipher in Squares“, and the Laodicean Epistle // Ivanov V. V., Verkhholantsev J. (eds.) Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages. Moscow, 2005 (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4), p. 144–165.

²⁹ Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вв. Санкт-Петербург, 1903 (= Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 74, № 1), с. 407–408 (ištraukų publikacija).

³⁰ Taube M. Which Hebrew Text of Algazel's Intentions Served for the Translation of the Slavic Logika? // Taube M., Timenchik R., Schwarzbach S. (eds.) Quadrvivum: Festschrift in Honour of Professor Wolf Moskovich. Jerusalem, 2006, pp. 47–52.

- 2) žydų mąstytojo Mozės Maimonido (1135–1204) veikalas *Logikos žodynas*³¹, kuris kartu su aukščiau minėtos knygos skyriais sudarė rusėniškąją *Logiką*; į rusėnų kalbą versta iš hebrajiško vertimo, atlikto iš arabiškojo originalo Marselyje gimusio, bet daugiausia Provanse gyvenusio Mozės Samuelio ibn Tibono (veikė tarp 1240 ir 1283 m.);
- 3) Paryžiuje dirbusio anglų mokslininko Johano de Sakrobosko (apie 1195–apie 1256) astronominis veikalas *Apie pasaulio sferą*³², rašytas lotyniškai apie 1230 m.; į rusėnų kalbą versta iš anoniminės hebrajiškos versijos, kurios sukūrimo data nenustatyta;
- 4) žydų mokslininko Imanuelio ben Jokūbo Bonfils'o (1300–1377) veikalas *Šeši sparnai*³³, rašytas apie 1365 m. Taraskone (Provansas);
- 5) Pseudo-Aristotelio veikalas *Paslapčių paslaptis* (kitaip dar vadinamas *Aristotelio vartai*)³⁴, į hebrajų kalbą verstas, kaip dabar ma-

³¹ Таубе М. Послесловие к «Логическим терминам» Маймонида и ересь жидовствующих // Ботвинник Н.М., Ванеева Е. И. (ред.) In Мемориум: Памяти Я.С. Лурье. Санкт-Петербург, 1997, 239–246.

³² Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вв. Санкт-Петербург, 1903 (= Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 74, № 1), с. 409–413; Зубов В. П. Неизвестный русский перевод «Трактата о сфере» Иоанна де Сакробоско // Историко-астрономические исследования, вып. 8. Москва, 1962, с. 221–239; Таубе М. The Kievan Jew Zacharia and the Astronomical Works of the Judaizers // Moskovich W. et al. (eds.) ИОУДАИ́КН АРХАИОЛО́ГИА: In Honour of Professor Moshe Altbauer. Jerusalem, 1995 (Jews and Slavs, vol. 3), p. 168–198 (teksto publikacija).

³³ Соболевский А.И. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вв. Санкт-Петербург, 1903 (= Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 74, № 1), с. 413–419; Святский Д. О. Астрономическая книга «Шестокрыл» на Руси XV в. // Мироведение, т. 16, № 2, 1927, с. 63–78; Кузаков В. К. О восприятии в XV в. на Руси астрономического трактата Шестокрыл // Историко-астрономические исследования, вып. 12. Москва, 1975, с. 113–120; Чернецов А.В. Иллюстрации к Шестокрылу и вопрос об отреченных изображениях в Древней Руси // Труды Отдела древнерусской литературы, т. 38, 1984, с. 231–240; Таубе М. The Kievan Jew Zacharia and the Astronomical Works of the Judaizers // Moskovich W. et al. (eds.) ИОУДАИ́КН АРХАИОЛО́ГИА: In Honour of Professor Moshe Altbauer. Jerusalem, 1995 (Jews and Slavs, vol. 3), p. 168–198 (teksto publikacija).

³⁴ Соболевский А. И. Логика жидовствующих и Тайная тайных. Санкт-Петербург, 1899 (= Памятники древней письменности и искусства, т. 133); Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вв. Санкт-Петербург, 1903 (=Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 74, № 1), с. 419–423; Сперанский М. Н. Из истории отреченных книг IV: Аристотелевы врата, или Тайная тайных. Санкт-Петербург, 1908 (Памятники древней письменности и искусства, 171); Адрианова В. П. К истории текста Аристотелевых врат // Русский филологический вестник, т. 66, № 3–4, 1911, с. 1–14; Сперанский М. Н. Аристотелевы врата и Тайная тайных // Сборник Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, т. 101, № 3. Ленинград, 1928, с. 15–18; Ryan W. F. A Russian Version of the *Secreta Secretorum* in the Bodleian Library // Oxford Slavonic Papers, XII, 1965, p. 40–48; Ryan W. F. Aristotle in Old Russian Literature

noma³⁵, Ispanijoje ir pietų Prancūzijoje gyvenusioje Tibonidų šeimoje XIII–XIV a. sąvartoje; tikriausiai iš šio vertimo yra kilęs ir taip vadinas *Laodikėjos laiškas* (kartu su *Raidiniu šifru kvadratuose*), dažnai siejamas su Maskvos djaku Fiodoru Kuricynu³⁶; į rusėnų kalbą versta iš

// Modern Language Review, LXIII, 3, 1968, p. 650–658; *Ryan W. F.* Древнерусский перевод жизнеописания Аристотеля Диогена Лаэртского // *Slavia*, роč. 37, сеš. 2, Praha, 1968, p. 349–355; *Ryan W. F.* The Onomantic Table in the Old Russian *Secretum secretorum* // The Slavonic and East European Review, vol. 49, nr. 4 (117), 1971, p. 603–606; *Ryan W. F.* The Old Russian Version of the Pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum* // The Slavonic and East European Review, vol. 56, nr. 2, 1978, p. 242–260; *Zguta R.* The Aristotelevy vrata as a Reflection of Judaizer Political Ideology // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 26, Hf. 1, 1978, S. 1–10; *Jordan W. C.* The Aristotelevy vrata: Problems in Reconstructing an Ideology // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 28, Hf. 3, 1980, S. 398–401; *Ryan W. F.* The *Secretum secretorum* and the Muscovite Autocracy // *Ryan W. F., Schmitt Ch. B.* (eds.) Pseudo-Aristotle: The Secret of Secrets: Sources and Influences. London, 1982 (Warburg Institute Surveys, vol. IX), pp. 114–123; *Ryan W. F.* Aristotle and Pseudo-Aristotle in Kievan and Muscovite Russia // *Kraye J. et al.* (eds.) Pseudo-Aristotle in the Middle Ages: The Theology and Other Texts. London, 1986 (Warburg Institute Surveys and Texts, vol. XI), pp. 97–109; *Ryan W. F.* The *Passion of St Demetrius* and the *Secret of Secrets*. An Onomantic Interpolation // *Cyrrilomethodianum*, vol. VIII–IX [Festschrift for Academician D. S. Likhachev], 1984–1985 [1986], pp. 59–65; *Ryan W. F.* Problèmes de traduction scientifique en vieux-russe: le *Secretum secretorum* // *La Traduction au Moyen Âge*. Paris, 1989; *Ryan W. F.* Maimonides in Muscovy: Medical Texts and Terminology // *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 51, 1989, p. 43–65; *Ryan W. F.* Alchemy, Magic, Poisons and the Virtues of Stones in the Old Russian *Secretum Secretorum* // *Ambix*, 1991, pp. 46–64; *Перавалава Н. Ю.* Як Арыстоцель Аляксандра Македонскага павучаў: «Арыстоцелевы вароты» // *Роднае слова*, Мінск, 2001, № 11, с. 19–23; *Перавалава Н. Ю.* Асаблівасці скланення лічэбнікаў у старабеларускім перакладзе «Арыстоцелевых варот» (XVI ст.) // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*, 2003, № 1, с. 47–52; *Перавалава Н. Ю.* Няпэўна-колькасныя лічэбнікі і прыслоўі ў працах У. В. Анічэнкі: (На матэрыяле «Арыстоцелевых варот») // *Станкевіч А. А.* (ред.) Слова і час: Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У. В. Анічэнкі: Зборнік навуковых артыкулаў, ч. 2. Гомель, 2003, с. 94–98; *Перавалава Н. Ю.* «Арыстоцелевы вароты» як помнік старабеларускага пісьменства XVI ст.: графіка-арфаграфічны, фанетычны і марфалагічны аспекты: Дысэртацыя... кандыдата філалагічных навук. Мінск, 2003; *Багно В. Е.* За Арыстоцелевымі вратамі (древнерусская и кастильская версии краткой редакции Тайная Тайных) // *Труды Отдела древнерусской литературы*, т. 54: Памяти Дмитрия Сергеевича Лихачева. Санкт-Петербург, 2003, с. 184–191; *Перавалава Н. Ю.* Палеаграфічныя асаблівасці рукапісных помнікаў старабеларускага пісьменства 16 стагоддзя (на матэрыяле «Арыстоцелевых варот») // *Фалалеев В. В.* (ред.) Личность – слово – социум: Материалы 6-ой Международной научно-практической конференции (19–20 апреля 2006 г.), ч. 2. Минск, 2006, с. 56–58; *Райан В. Ф.* Баня в полном: Исторический обзор магии и гаданий в России. Москва, 2006, с. 36–40, 233–234, 448–451, 518–523; *Станкевич А. И.* Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. («Арыстоцелевы врата, или Тайная Тайных») из фонда Национальной библиотеки Беларуси // *Здабыткі: Дакументальныя помнікі на Беларусі*, вып. 9. Мінск, 2007, с. 94–126.

³⁵ Anksčiau manyta, kad šio veikalo vertimas į hebrajų kalbą atliktas Ispanijoje veikusio Judo ben Saliamono Harizio (1165–1225).

³⁶ *Taube M.* The „Poem on the Soul“ in the Laodicean Epistle and the Literature of the Judaizers // *Kollmann N. Sh. et al.* (eds.) **КАМЕНЬ КРАСЯЩЕЛЫНЪ**: Rhetoric of the Medieval Slavic World. Essays Presented to Edward L. Keenan on his Sixtieth Birthday by his

hebrajiškos versijos, kurioje jau būta įterptų kitų kūrinių fragmentų:

- a) Mozės Maimonido *Traktatas apie lytinį santykiavimą*, verstas į hebrajų kalbą du kartus: pavadinimu *Ma'amar 'al Ribbui ha-Tašmiš* Zerachijo ben Izaoko ben Šealtielio Graciano (kuris atliko savo vertimą Romoje tarp 1277 ir 1290 m.) ir pavadinimu *Ma'amar ha-Mašgel* anoniminio vertėjo; iki šiol nežinoma, iš kurios šių hebrajiškų versijų versta į rusėnų kalbą;
 - b) Mozės Maimonido *Traktatas apie nuodus ir jų priešnuodžius* (fragmentas), verstas į hebrajų kalbą Mozės ben Samuelio ibn Tibono;
 - c) Mozės Maimonido *Astmos knyga* (skyrius 13), versta į hebrajų kalbą Samuelio ben Benvenisto (gyveno XIV a. pirmojoje pusėje) ir Juozapo Šatibio;
 - d) arabų filosofo Abu Bakro ar-Razio (865–925) dešimttomės *Mansurui dedikuotos medicinos knygos* skyrius *Apie fiziognomiją*; į hebrajų kalbą versta Šem-Tobo ben Izaoko iš Tortosos (gyveno Monpeljė, bet dar ilgiau Marselyje) 1264 m.³⁷;
- 6) aštuonios Senojo Testamento – Jobo, Rūtos, Giesmių giesmės, Mokytojo, Patarlių, Raudų, Danieliaus, Esteros – knygos, surašytos Senojo Testamento Vilniaus Sąvade³⁸;

Colleagues and Students. Cambridge (Massachusetts), 1995 (Harvard Ukrainian Studies, vol. 19), p. 671–685; *Taube M.* The Spiritual Circle in the Secret of Secrets and the Poem on the Soul // Harvard Ukrainian Studies, vol. 18 (3/4), 1994 [1998], p. 342–355.

³⁷ Apie šiuos vertimus žr.: *Taube M.* The Fifteenth-Century Ruthenian Translations from Hebrew and the Heresy of the Judaizers: Is There a Connection? // *Ivanov V. V., Verkholantsev J.* (eds.) *Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*. Moscow, 2005 (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4), p. 189.

³⁸ Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (Vilnius), konvoliutinio rankraščio F 19–262 pirmoji dalis; žr.: *Есеев Е. И.* Книга пророка Даниила в переводе жидовствующих по рукописи XVI века // *Чтения в Обществе истории и древностей российских*, кн. 3, 1902, с. 128–164; *Перетц В. Н.* Книга Руфь в белорусском переводе XV века. Киев, 1908; *Перетц В. Н.* Новые труды о «жидовствующих» XV в. и их литературе // *Университетские известия*, г. 48, кн. 10. Киев, 1908, с. 1–42 (penktosios paginacijos; Raudų knygos publikacija); *Altbauer M.* Ze studiów nad wschodniosłowiańskimi przekładami Biblii (o dwóch przekładach biblijnego akrostychu o zacnej niewieście) // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, t. 7. Warszawa, 1967, s. 179–190; *Altbauer M.* Some Methodological Problems in Research of the East-Slavic Bible Translations (Vilnius codex *262). Jerusalem, 1968; *Алексеев А. А.* Песнь Песней по русскому списку XVI в. в переводе с древнееврейского оригинала // *Палестинский сборник: История и филология*, вып. 27 (90). Ленинград, 1981, с. 63–75; *Altbauer M., Taube M.* The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262). Jerusalem, 1992; *Архипов А. А.* По ту сторону Самбатона: Этюды о русско-еврейских культурных, языковых и литературных контактах в X–XVI веках. Berkeley, 1995 (Monuments of Early Russian Literature, vol. 9), с. 147–240; *Taube M.* The Vilnius 262 Psalter: A Jewish Translation? // *Moskovich W.* et al. (eds.) *Judaeo-Slavica et Russica: Festschrift Professor Ilya Serman*. Иерусалим–Москва, 2004 (Jews and Slavs, vol. 14), p. 27–38; *Taube M.* The Book of Job in Vilnius 262 // *Moskovich W., Nikolova S.* (eds.) *Judaeo-Bulgarica, Judaeo-Russica et Palaeoslavica*. Jerusalem–Sofia, 2005 (Jews and Slavs, vol. 15),

- 7) anomininis būrimo (ypač geomantijos) veikalas *Rafliai*, kurio tiesioginis hebrajiškasis (arba, kas mažiau tikėtina, arabiškasis) šaltinis iki šiol neišaiškintas. Rusėniškasis originalas nerastas; žinomas tik jo vėlesnis perdirbinys, atliktas Pskovo rašytojo Ivano Rykovo (XVI a. pirmoji pusė)³⁹.

Galbūt ateityje bus rasta daugiau rusėniškų tekstų, verstų tiesiogiai iš hebrajų kalbos, bet ir dabar aišku, kad originalūs ir verstiniai filosofiniai (plačiaja prasme) hebrajiški kūriniai ir Šventasis Raštas (Senasis Testamentas) buvę svarbus rusėniškųjų tekstų šaltinis.

Čekiški (ir kroatiški) šaltiniai. Skirtingai nuo čekiškųjų, šiame skyrelyje minimi kroatiški šaltiniai: a) buvo surašyti glagolinėmis raidėmis ne gyvąja (kroatų), o tradicine bažnytine slavų kalba; b) nebuvo verčiami į rusėnų kalbą, o tik perrašomi kirilinėmis raidėmis, išlaikant teksto kalbinį pavidalą. Vis dėlto juos reikia paminėti, nes LDK gyvavimo laikais net paprasta transliteracija laikyta (dėl rašto semiotizacijos) vertimu iš vienos kalbos į kitą. Mums reikia laikyti mintyje kroatiskųjų šaltinių ypatumus ir jų esminį skirtumą nuo čekiškųjų, rašytų gyvąja (čekų) kalba ir verstų (tikrąja šio žodžio prasme) į rusėnų kalbą.

Daugelis rusėniškųjų vertimų iš čekiškų originalų siejami su katalikiško (benediktinų) Emauso vienuolyno veikla Prahoje (veikė 1347–1419 m., vėliau perimtas husitų), kuriame apsigyveno iš Kroatijos atvykę vienuoliai, laikę katalikiškas mišias iš bažnytine slavų kalba glagolinėmis raidėmis rašytų liturginių knygų. Šis vienuolynas turėjo du filialus, tęsusius jo liturgines tradicijas: Silezijos mieste Olesnicoje (veikė 1380–1505 m.) ir Krokuvos priemiestyje (veikė 1390–1528 m.). Yra pagrindo manyti, kad XV a. antrojoje pusėje (o gal ir kiek anksčiau) atlikti čekiškų šaltinių vertimai į rusėnų kalbą yra susiję būtent su Krokuvos glagolininkais ir buvo skirti stačiatikių auditorijai.

p. 293–295; *Темчин С. Ю.* Схария и Скорина: Об источниках Виленского ветхозаветного свода (F 19–262) // *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21. Vilnius, 2006, p. 289–316; *Темчинас С.* Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“* / Leidinį sudarė A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2008, p. 144–149.

³⁹ *Турилов А. А., Чернецов А. В.* Отреченная книга Рафли // *Труды Отдела древнерусской литературы*, т. 40. Ленинград, 1985, с. 260–344; *Турилов А. А., Чернецов А. В.* К изучению «отреченных» книг // *Симонов Р. А.* (ред.) Естественнонаучные представления Древней Руси: Счисление лет. Символика чисел. «Отреченные» книги. Астрология. Минералогия. Москва, 1988, с. 111–140; *Симонов Р. А., Турилов А. А., Чернецов А. В.* Древнерусская книжность: Естественнонаучные и сокровенные знания в России XVI в., связанные с Иваном Рыковым. Москва, 1994; *Райан В. Ф.* Баня в полночь: Исторический обзор магии и гаданий в России. Москва, 2006, с. 490–508.

Šiai vertimų grupei priklauso: rusėniškoji *Giesmių giesmė*, versta iš Čekiškosios Biblijos trečiosios redakcijos, sukurtos 1420–1430 m. (rusėniškasis vertimas datuojamas XV a. viduriu ar net antruoju ketvirčiu)⁴⁰; *Tobito knyga*, versta iš Čekiškosios Biblijos antrosios redakcijos ne vėliau kaip XV a. antrojoje pusėje (galbūt net anksčiau)⁴¹; *Knyga apie riterį Taudalą*, versta į rusėnų kalbą prieš 1492 m. (čekiškas originalas nežinomas)⁴² ir lydimas šv. Augustino nedidelio traktato *Apie tris teisėtus statusus* rusėniškojo vertimo⁴³; *Pasakojimas apie pranašę Sibilę*, verstas į rusėnų kalbą tarp 1461 ir 1492 m.⁴⁴ (nors yra nuomonė, kad tekste minimas Liudviko XII valdymas 1498–1515 m., o galbūt ir 1524–1525 m. Valstiečių karas Vokietijoje)⁴⁵.

Prie šių vertimų šliejasi keli XV a. pabaigos rankraštyje surašyti iš lenkiškų originalų versti katalikiški liturginiai tekstai: svarbiausios maldos (*Tėve mūsų*; *Sveika, Marija*) ir katalikiškasis *Tikėjimo simbolis* (Credo), kurių rusėniškieji vertimai lydimi kirilinėmis raidėmis užrašytų lotyniškų originalų (ir taip pat užrašyto katalikiškųjų mišių lotyniškojo teksto) ir Marijos mišios kroatisko (bažnytine slavų kalba rašyto) glagolinio originalo kirilinės trans-

⁴⁰ Костомаров Н. И. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви // Основа, 1861, № 11/12, с. 49–64 (teksto publikacija); Алексеев А. А. Песнь песней в Чешской библии и восточнославянские переводы XV–XVI вв. // Slavia, 1983, vol. 52, p. 283–289; Алексеев А. А. Песнь песней в древней славяно-русской письменности. Санкт-Петербург, 2002, с. 163–173 (teksto publikacija); Verkholtantsev J. A Fifteenth-Century Ruthenian Translation of the Song of Songs from Czech // Slavia, č. 72, 2003, s. 195–226; Verkholtantsev J. Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 39–51, 154–173 (teksto publikacija kartu su čekiškuoju originalu).

⁴¹ Verkholtantsev J. Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 86–89.

⁴² Brückner A. Die Visio Tundali in böhmischer und russischer Übersetzung // Archiv für Slavische Philologie, Bd. 13, 1891, S. 199–212; Verkholtantsev J. Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 52–70, 174–179 (teksto publikacija kartu su lotyniškuoju originalu ir vėlesniu vertimu iš rusėnų į bažnytinę slavų kalbą).

⁴³ Verkholtantsev J. Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 64–68, 182 (vėlesnio vertimo iš rusėnų į bažnytinę slavų kalbą publikacija).

⁴⁴ Brynychová V. České Proroctví Sibyllino v ruském překladě // Český Lid, č. 27, 1927, s. 49–60; Карский Е. Ф. Западнорусские сказание о Сивилле пророчице по рукописи XVI века: Текст, анализ, язык // Варшавские университетские известия, 1898, № 2, с. 1–31; Verkholtantsev J. Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 71–85, 183–190 (teksto publikacija).

⁴⁵ Турилов А. А. Переводы с латинского и западнславянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–XVI в.) // Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви: Древнерусское и славянское средневековье. Москва, 2007, с. 470.

kripcijos⁴⁶. Manoma, kad šie vertimai taip pat susiję su Krokuvos glagolininiais.

Nežinia, ar su glagolininkų veikla gali būti kaip nors susijęs chronologiškai artimas nedidelio (bet su platoku įvadu) Lenkijos bažnytinės teisės straipsnių rinkinio vertimas iš lotynų kalbos į rusėnų kalbą (žinomas iš 1519 m. nuorašo, kuriame surašytas ir 1446 m. žiniomis besibaigiantis Supraslio metraštis), atliktas nežinomo čeko⁴⁷ Ivanui Kirdejevičiui – Cholmo kastelianui 1434–1470 m. (apie šį vertimą žr. kitame skyrelyje).

Kartais vertimo santykis su čekiškais šaltiniais nėra visiškai aiškus. Pavyzdžiui, *Dievo žmogaus Alekso gyvenimas* į rusėnų kalbą verstas apie XV a. vidurį iš Jokūbo Vorangiečio lotyniškai rašytos *Aukso Legendos*, tačiau vertimas turi nemažai čekų kalbos bruožų⁴⁸. Tokį derinį galima aiškinti trejopai: 1) verčiant iš lotynų kalbos naudotasi papildomu čekišku šaltiniu (kuris iki šiol nežinomas); 2) lotyniškąjį originalą į rusėnų kalbą vertė čekas; 3) versta iš lenkiškos versijos, patyrusios čekų kalbos įtaką⁴⁹. Antruoju atveju tai būtų analogija ankstesnėje pastraipoje minėtam vertimui.

Iki šiol nėra aiškumo ir dėl Gvido delle Kolonės *Trojos istorijos* sutrumpinto vertimo į rusėnų kalbą, atlikto XVI a. antrojoje pusėje iš nenustatyto lenkiško arba čekiško šaltinio, kuriuo galima būtų paaiškinti vertime esančius kalbinius bohemizmus (būdingus ir tuometinei lenkų kalbai)⁵⁰. Galbūt iš čekiško originalo (dar

⁴⁶ Mareš F. V. Moskevská mariánská mše (kontakt charvátskohlaholské a ruskocírkevněslovanské knižní kultury v středověkém Polsku) // Slovo, knj. 25–26. Zagreb, 1976, s. 295–362; *Moszyński L.* Czyżby mszalik Królowej Zofii, żony Jagiełły? // *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Filologia Polska XVI, Nauki Humanistyczno-Społeczne, zes. 100. Toruń, 1979, s. 27–32; *Moszyński L.* Cerkiewnosłowiańska tzw. Moskiewska Msza Maryjna jako odzwierciedlenie litewsko-białorusko-polskich kontaktów kulturowych w XV wieku // *Slavistica Vilnensis* 1995 (Kalbotyra, 45 (2)). Vilnius, 1997, p. 8–25 (perspausdinta: *Leszczyński Z.* (ed.) *Czterechsetlecie Unii Brzeskiej: Zagadnienia języka religijnego*. Lublin, 1998 (Lingua Sacra, I), s. 21–35); *Verkholantsev J.* Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Wien–Berlin, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, Bd. 3), p. 46–48.

⁴⁷ Apie šio teksto bohemizmus žr.: *Wandas A.* Uwagi o języku tekstów prawnych z rękopisu supraskiego // *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. 17, zes. 1, 1965, s. 103–105.

⁴⁸ *Владимиров П. В.* Житие св. Алексея человека Божия в западнорусском списке конца XVII века // Журнал Министерства народного просвещения, 1887, октябрь, с. 250–267; *Перетц В. Н.* Повесть о трех королях-волхвах в западнорусском списке XV века. Санкт-Петербург, 1903 (Памятники древней письменности и искусства, № 150), с. 107–111 (teksto publikacija); *Свяжынскі У. М.* Жыццё Аляксея, чалавека Богажа // *Пашкоў Г. П.* (ред.) *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, 2-е выданне, т. 1. Мінск, 2007, с. 635; *Бразгуноў А. У.* Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 47–48.

⁴⁹ Plg. šio sudėtingo klausimo svarstymą: *Райнхарт Й.* Межславянские переводы в период позднего Средневековья и раннего Нового времени (до конца XVI в.) // *Славяне и их соседи*, вып. 11: Славянский мир между Римом и Константинополем. Москва, 2004, с. 120–121.

⁵⁰ *Жураўлёва С. І.* Спрадвечна беларуская лексіка ў «Траянскай гісторыі» пачатку XVII ст. // *Беларуская лінгвістыка*, вып. 48, 1998, с. 34–38; *Багдановіч І. Э.* «Траянская вайна» на

prieš 1481 m.?) versta *Lucidariaus* ypatingoji redakcija, išlikusi XVI–XVII a. nuorašuose⁵¹.

Taigi čekiškų originalų rusėniškieji vertimai yra gana panašūs į tuos, kurie buvo atlikti iš bažnytinės slavų kalbos: tai religinio bei istorinio (krikščioniškai atpasakoto) turinio kūriniai ir sakralieji (Senojo Testamento) tekstai.

Lenkiški šaltiniai. Sunku pasakyti, kada lenkiški šaltiniai pradėti versti į rusėnų kalbą, nes anksčiausio rusėniško teksto, galinčio priklausyti šiai vertimų grupei, tiesioginio originalo kalba – lenkų ar lotynų – nėra patikimai nustatyta. Tai ne vėliau kaip XV a. septintajame dešimtmetyje verstos rusėniškosios *Kristaus kančios* (nei lenkiškas, nei galimas lotyniškas viso šio teksto originalas nerastas). Vertimų tipologija ir gretinamoji chronologija rodo, kad šis kūrinys verstas veikiausiai iš lotynų kalbos (apie jį žr. kitame skyrelyje).

XV a. pabaigos rankraštyje surašyti mažos apimties katalikiškų liturginių tekstų rusėniškieji vertimai iš lenkiškų originalų, atlikti katekizacijos tikslais: svarbiausios maldos (*Tėve mūsų; Sveika, Marija*) ir katalikiškasis *Tikėjimo simbolis* (Credo). Šie rusėniškieji vertimai lydimi kirilinėmis raidėmis užrašytų lotyniškų originalų (ir taip pat užrašyto katalikiškųjų mišių lotyniškojo teksto)⁵² ir Marijos mišios kroatiško (bažnytine slavų kalba rašyto) glagolinio originalo kirilinės transkripcijos. Manoma, kad šie vertimai susiję su Krokuvos glagolininkais, apie kuriuos rašyta ankstesniame skyrelyje.

Ne vėliau kaip XVI a. pradžioje verstas lenkiškas eiliuotas *Magistro Polikarpo dialogas su mirtimi*: Maskvos Rusioje paplitęs vertimas (anksčiausias nuorašas datuojamas XVI a. antruoju ketvirčiu) tikriausiai atspindi ankstesnę (neišlikusią) rusėniškąją versiją⁵³.

XVI a. antrojoje pusėje iš lenkų kalbos pradėta versti sakraliuosius tekstus. Voluinėje arba Polesėje rašyti *Krechovo Apaštalo darbai ir laišakai su Apokalipse*, versti į rusėnų kalbą iš lenkiškosios 1562 m. Brastos (Radvilų) Biblijos⁵⁴. Apie 1581 m. Cho-

беларуска-літоўскіх землях // Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, вып. 9, 2008, с. 34–42; *Бразгуноў А. У.* Перакладная беластрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 119–130.

⁵¹ Булачина Т. В. Луцидариус // Лихачев Д. С. (ред.) Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. 2 (вторая половина XIV–XVI в.), ч. 2. Ленинград, 1989, с. 72–76; Турилов А. А. Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–XVI в.) // Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви: Древнерусское и славянское средневековье. Москва, 2007, с. 471.

⁵² Верхованцева Ю. Кириллическая запись латинских молитв и отрывка чина мессы из рукописи Синодального собрания ГИМ № 558 (spaudoje).

⁵³ Турилов А. А. Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–XVI в.) // Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви: Древнерусское и славянское средневековье. Москва, 2007, с. 471.

⁵⁴ Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський апостол 1560-х рр.: Літературна-лінгвістична монографія, т. 1–2. Варшава, 1930 (Студії до української граматики, кн. 7–8).

roševe (Voluinė) Valentinas Negalevskis išvertė į rusėnų kalbą Martyno Čechovičiaus rengtą lenkiškąjį 1577 m. *Naująjį Testamentą*⁵⁵. Meletijaus Smotrickio *Mokomojoje evangelijoje* (Vievis, 1616) publikuoti pačios Evangelijos liturginiai skirsniai (bet ne juos aiškinantys pamokslai) versti pažodžiui iš dviejų Simono Budno rengtų lenkiškų leidinių. XVI–XVII a. nuorašuose išlikę du skirtingi iš lenkiškų originalų atlikti *Psalmyno* vertimai į rusėnų kalbą⁵⁶. XVII a. pradžios rankraštyje surašytas iš lenkų kalbos verstas kelių Senojo Testamento knygų rusėniškasis tekstas⁵⁷.

Nuo XVI a. antrosios pusės į rusėnų kalbą buvo verčiami ir religiniai (bei tokiais laikyti) kūriniai. *Mokomosios evangelijos* XVI–XVII a. nuorašuose yra rusėniškų vertimų iš Mykalojaus Rejaus lenkiškai leistos *Postilės* (Krokuva, 1557)⁵⁸. Petro Skargos 1579 m. Vilniuje publikuoti *Šventųjų gyvenimai* versti į rusėnų kalbą XVII a.⁵⁹. Silvestro Kosovo sudaryta *Kijevo Olų pateriko* lenkiškoji redakcija (Kijevas, 1635) vėliau išversta į rusėnų kalbą⁶⁰. XVII a. pirmojoje pusėje atliktas lenko jėzuito Simono Visockio parengto verstinio leidinio *Didysis veidrodis* (pirmasis leidimas: *Wielkie zwierciadło przykładów*, Krokuva, 1612) sutrumpintas rusėniškas vertimas⁶¹.

Taip pat XVI a. antrojoje pusėje iš lenkų kalbos pradėti versti istorinio turinio kūriniai. Martyno Bielskio *Viso pasaulio kronika* versta į rusėnų kalbą 1564–1572 m.⁶². Apie 1580 m. į rusėnų kalbą iš Kiprijono Baziliko rengto ir 1574 m. Krokuvoje leis-

⁵⁵ Назаревский А. А. Язык Евангелия 1581 года в переводе В. Негалевского. Киев, 1911 (= Университетские известия. Киев, 1911, кн. 8, 11, 12); Озієнко І. Новий завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 р. Тарнов, 1922.

⁵⁶ Rusijos valstybinė biblioteka (Maskva), N. Rumiancevo rinkinys, f. 256, Nr. 335, 1017; žr.: Карский Е. Ф. Западнорусские переводы Псалтири в XV–XVII вв. Варшава, 1896.

⁵⁷ Rusijos nacionalinė biblioteka (Sankt-Peterburgas). Nr. F. I. 2.

⁵⁸ Janów J. Tłumaczenia ruskie z Postylli M. Reja w ewangeliarzach kaznodziejskich XVI i XVII wieku // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, t. 34, nr. 8, 1929, s. 2–10.

⁵⁹ Гудзий Н. К. Переводы «Жывотów Świętych» П. Скарги в Юго-Западной Руси. Киев, 1917 (= Университетские известия, кн. 9–10, 1916 [1917], с. 1–135); Пачовський Т. І. «Жывотów Świętych» ks. Piotra Skargi w przekładach rusko-ukraińskich // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, rocz. 14, zesz. 2. Lwów, 1934, s. 104–111; Thomson F. J. The Popularity of Peter Skarga's „Lives of the Saints“ among the East Slavs // Soldatjenkova T. (ed.) For East is East: liber amicorum Wojciech Skalmowski. Leuven, 2003, pp. 119–149.

⁶⁰ Перетц В. Н. Киево-Печерский патерик в польском и украинском переводе // IV Международный съезд славистов: Славянская филология, вып. 3. Москва, 1958, с. 174–188.

⁶¹ Державина О. А. Великое зеркало и его судьба на русской почве. Москва, 1965, с. 141–143.

⁶² Лев В. Український переклад хроніки Мартіна Бельського. Warszawa, 1935 (Праці Українського наукового інституту, т. 39; Серія філологічна, кн. 4); Пташицкий С. А. Западнорусские переводы хроник Бельского и Стрыйковского (Библиографическая заметка) // Новый сборник статей по славяноведению, изданный учениками В.И. Ламянского. Санкт-Петербург, 1905, с. 372–384; Ptaszycki S. Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego: Karta z dziejów promieniowania kultury polskiej na wschód // Pamiętnik Literacki, t. 30, zesz. 1. Lwów, 1933, s. 171–181; Бразгуной А. У. Перекладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 33.

to lenkiško vertimo pažodžiui versta vengrų humanisto Miklošo Olacho 1538 m. lotyniškai rašyta *Istorija apie ugrų karalių Atilą*⁶³. Lotyniškoji (chronografinė) *Aleksandrijos* redakcija pažodžiui versta į rusėnų kalbą iš lenkiškosios versijos *Historyi o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego* (pirmasis leidimas: Krokua, 1550) ir žinoma iš XVI–XVII a. rusėniškųjų nuorašų⁶⁴. Motiejaus Strykovskio *Lenkijos, Lietuvos ir Žemaitijos kronika* (1582) versta į rusėnų kalbą dar prieš 1618 m.⁶⁵. Aleksandro Gvaninio rašytos *Europietiškosios Sarmatijos kronikos* lenkiškąją versiją

⁶³ Веселовский А. Н. Из истории романа и повести: Материалы и исследования, вып. 2: Славяно-романский отдел. Санкт-Петербург, 1888 (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 44, № 3), Приложения, с. 173–236; Graciotti S. L'Athila di Miklós Oláh fra la traduzione italiana e le filiazioni slave // Branca V. (ed.) Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Firenze, 1973, p. 275–316; Шонкой П. Замечания об Истории о Атыли, короли угорском // Dissertaciones Slavicae, т. 9–10. Szeged, 1975, p. 207–217; Золтан А. Из наблюдений над лексикой старобелорусской Истории о Атыли короли угорском // Gadanji K. (ed.) VI. Međunarodni slavistički dani – VI. Nemzetközi Szlavisztikai Napok. Sambotel–Pečuh, 1998 (Bibliotheca Croatica Hungariae, kn. 3/2), s. 200–205; Zoltán A. Z węgiersko-polsko-białoruskich związków kulturalnych (Athila M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim) // Acta Polono-Ruthenica, vol. 1. Olsztyn, 1996, p. 427–435; Zoltán A. К изучению старобелорусской Истории о Атыли (О существующих изданиях текстах) // Studia Russica, vol. 17, 1999, p. 141–153; Золтан А. Венгерский вклад в книжную культуру Великого княжества Литовского эпохи Ренессанса: Athila M. Олаха в польском и старобелорусском переводе // Лавриниц П. М. (ред.) Мартинас Мажвидас и духовная культура Великого княжества Литовского XVI века. Вильнюс–Москва, 1999, с. 72–92; Zoltán A. Палемон и Атила (Из истории языковых и культурных контактов венгров с народами Великого княжества Литовского) // Studia Russica, vol. 18, 2000, p. 328–332; Zoltán A. Athila M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim (Z wyników analizy porównawczej słownictwa) // Abramowicz Z. (ed.) Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (Białystok–Supraśl, 27–29 maja 2002). Białystok, 2002 (Studia Slawistyczne, t. 3), s. 15–20; Zoltán A. Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása. Nyíregyháza, 2004 (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae, vol. 6); Бразгуноў А. У. Перакладная беластрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 130–142; Сацута І. У. Дзеясловы прошага часу ў старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле» // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта, Серыя філалагічных навук: Літаратуразнаўства. Мовазнаўства, 2007, № 2, с. 108–114; Сацута І. У. Формы дзеясловаў загаднага і ўмоўнага ладу ў старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле» // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта, Серыя філалагічных навук: Літаратуразнаўства. Мовазнаўства, 2008, № 1, с. 90–94; Сацута І. У. Дзееспрыметнікі ў старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле» // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта, Серыя філалагічных навук: Літаратуразнаўства. Мовазнаўства, 2008, № 2 (10), с. 92–97; Сацута І. У. Формы дзеясловаў цяперашняга і будучага часу ў старабеларускім перакладзе «Гісторыі аб Атыле» // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта, Серыя філалагічных навук: Літаратуразнаўства. Мовазнаўства, 2009, № 1 (11), с. 114–119.

⁶⁴ Дзядова А. С. Іншамовная лексіка ў «Александрыі» пачатку XVII ст. // Беларуская лінгвістыка, вып. 48, 1998, с. 29–33; Бразгуноў А. У. Перакладная беластрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 84–98.

⁶⁵ Ульяновский В. И., Яковенко Н. М. Украинский переклад хроники Сtryковського кінця XVI–початку XVII століття // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів, вип. 1. Київ, 1993 (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика, вип. 14), с. 5–12.

(leista 1611 m.) XVII a. pirmojoje pusėje į rusėnų kalbą išvertė Aleksandras Stan-kovičius⁶⁶. 1688 m. Mogiliave iš lenkų kalbos į rusėnų kalbą (su bažnytinės slavų kalbos elementais) versti *Romėnų įvykiai* (Gesta Romanorum)⁶⁷.

XVII a. iš lenkų kalbos verčiami katechetiniai tekstai. 1611 m. Vievyje leistas rusėniškasis *Katekizmas* (Maldyno sudėtyje), pažodžiui verstas iš Meletijaus Smo-trickio lenkiškai rašyto poleminio (prieš katalikus nukreipto) veikalo *Threnos, arba Lamentas* (Vilnius, 1610) dešimtojo skyriaus⁶⁸. 1628 m. Vilniuje unitų rusėniškai leistas *Stačiatikių tikėjimo mokymas* ir su juo sutampantis rankraštinis Juozapato Kuncevičiaus *Katekizmas* (sukurtas 1618–1623 m.) yra Jokūbo Ledesmos *Katekizmo* lenkiškosios versijos redaguotas vertimas. Tas pats vertimas surašytas XVIII a. pirmosios pusės rankraštiniam rusėniškame *Katekizme*⁶⁹, kuriame taip pat yra fragmentų, verstų iš Roberto Belarmino *Katekizmo* lenkiškosios versijos⁷⁰. Kitame XVIII a. pradžios rankraštyje⁷¹ surašytas rusėniškas *Katekizmas*, verstas iš kalvinis-to Slavislovo Sudrovijaus rengto lenkiško *Kancionalo* (Vilnius, 1600)⁷².

Kai kurie lenkiškai rašyti veikalai daugmaž tuo pačiu metu leisti ir rusėniškai. Petro Skargos lenkų kalba rašytas *Brastos sinodo aprašymas* (Krokuva, 1597) netrukus išverstas ir išleistas rusėniškai (Vilnius, 1597). Kristoforo Filaleto (tikriausiai tai lenkų kalvinisto Martyno Bronevskio pseudonimas) poleminis (stačiatikius gi-nantis) veikalas *Apokrisis* pirma leistas lenkiškai (Vilnius arba Ostrogas, 1597) ir tik vėliau rusėniškai (Ostrogas, ne anksčiau 1597)⁷³.

Pačių rusėnų rašyti kūriniai taip pat leisti lenkiškai ir rusėniškai, tačiau kartais nelengva nuspręsti, kuri iš dviejų kalbinių versijų yra originali, o kuri – verstinė. Pavyzdžiui, Ipatijaus Potiejaus veikalas *Antirresis* leistas lenkiškai Vilniuje 1600 m., o rusėniškai – ten pat po 1599 m. Kai kurių leidinių chronologija rodo lenkų kalbos prioritetą. 1645 m. Petras Mogila išleido Kijeve *Trumpąjį katekizmą* iš pradžių lenkiškai (*Zebranie krótkiej nauki o artykułach wiary*) ir tik vėliau, bet tais pačiais metais,

⁶⁶ *Бразгуноў А. У.* Перакладная беластрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 72–73.

⁶⁷ Ten pat, с. 216–245; *Ромодановская Е. К.* Римские деяния на Руси. Вопросы текстологии и русификации: Исследование и издание текстов. Москва, 2009.

⁶⁸ *Корзо М. А.* Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 272–274.

⁶⁹ Ukrainos nacionalinė V. Stefanyko mokslinė biblioteka (Lvovas), f. 77, АСП–212, l. 58–67.

⁷⁰ *Корзо М. А.* Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 409–429.

⁷¹ Ukrainos nacionalinė V. Stefanyko mokslinė biblioteka (Lvovas), f. 77, АСП–102, l. 181–182v.

⁷² *Корзо М. А.* Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 194 (nuoroda 1).

⁷³ Апокрисис. Сочинение Х. Филалета, в двух текстах, польском и западно-русском, 1597–1599 (Русская историческая библиотека, т. 7, 1882).

rusėniškai (*Собрание короткой науки о артикулах веры*)⁷⁴. Šiuo atveju lenkiškoji versija skelbta anksčiau už rusėniškąją polemniais tikslais, norint pateikti stačiatikių atsakymą oponentams gerai jiems suptantama kalba. Dėl šios priežasties tarpkonfesinė rusėnų polemika dažniausiai vyko būtent lenkiškai.

Nuo XVI a. pabaigos žinomi dvikalbiai – lygiagrečiai lenkiškai ir rusėniškai publikuoti – leidiniai (arba jų dalys). Čia taip pat ne visada aišku, kuri kalbinė versija yra originali, o kuri – verstinė. 1596 m. Vilniuje leista Stepono Zizanijaus poleminė (prieš katalikus nukreipta) knyga *Šv. Kirilo, Jeruzalės patriarcho, pamokslas apie Antikristą ir jo ženklus*, kurios lenkų kalba rašytas tekstas išspausdintas lygiagrečiai su rusėniškuoju vertimu (kuri yra paprasta lenkiškojo teksto transliteracija)⁷⁵. Galbūt panašiai (dviem kalbomis) buvo leistas ir neišlikęs Stepono Zizanijaus 1595 m. *Katekizmas*, o jo rusėniškoji dalis (ar vertimas iš lenkų kalbos?) tikriausiai perspausdinta 1618 m.⁷⁶ Lygiagrečiai lenkiškai ir rusėniškai 1608 m. Vilniuje išleido savo *Harmoniją* Ipatijus Potiejus⁷⁷. Toks pat dvikalbis buvo ir *Zamostės Katekizmo* pirmasis leidimas (Supraslis, 1722)⁷⁸, nors antrasis leidimas (Unevas, 1732) turėjo vien tik rusėniškąją versiją (be lenkiškosios)⁷⁹. Unitas Timotiejus Ščurovskis pats vertė lenkiškas religines giesmes į rusėnų kalbą ir lygiagrečiai leido abi kalbines versijas, spausdindamas rusėniškąjį tekstą lotyniškais raidėmis (*Missia Bielska*, Supraslis, 1792)⁸⁰.

Ne visada aišku, iš kurios – lenkų ar čekų – kalbos versti kai kurie rusėniškieji kūriniai (jų apžvalga pateikta ankstesnio skyrelio pabaigoje). Vis dėlto galima konstatuoti, kad įvairaus turinio lenkiški originalai buvo masiškai verčiami į rusėnų kalbą nuo XVI a. antrosios pusės.

Lotyniški šaltiniai. Seniausi rusėniškieji vertimai iš lotynų kalbos datuojami gana plačiai nuo 1438 m. iki XV a. aštuntojo dešimtmečio: tai 1519 m. nuoraše

⁷⁴ Титов Ф. Типография Киево-Печерской лавры: Исторический очерк (1606–1616–1916 гг.). Киев, 1916, с. 254.

⁷⁵ Tekstas perspausdintas: *Студинський К. Й.* (ред.) Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в., т. 1. Львів, 1906, с. 41–200.

⁷⁶ Корзо М. А. Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 235, 245–247, 250–251.

⁷⁷ Гармония, альбо согласие веры, Сакраментов и церемоний святой Восточной Церкви с Костелом Римским. Вильна, 1608 // Русская историческая библиотека, т. 7: Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 2. Санкт-Петербург, 1882, с. 169–222.

⁷⁸ Jame yra nedidelis fragmentas, naujai verstas į rusėnų kalbą iš Jokūbo Ledesmos *Katekizmo* lenkiškosios versijos, žr. Корзо М. А. Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 440–441.

⁷⁹ Ten pat, p. 437–438.

⁸⁰ Ten pat, p. 464–465.

(kurio sudėtyje yra 1446 m. žiniomis besibaigiantis Supraslio metraštis)⁸¹ išlikę: a) Lenkijos pasaulietinės teisės straipsniai, tarp kurių yra ir Kazimiero Didžiojo *Vislicos statuto* fragmentas; b) Lenkijos bažnytinės teisės straipsnių rinkinys su platoku įvadu, verstas nežinomo čeko Ivanui Kirdejevičiui – Cholmo kastelianui 1434–1470 m.⁸²

XV a. šeštuju–septintuoju dešimtmečiais datuojamas *Teofilo Dederkino laiškas didžiajam kunigaikščiui Vasilijui II Tamsiajam*. Jame gana tiksliai atkartotas itališkas pasakojimas apie 1456 m. guodžio 4 d. Italijoje įvykusį žemės drebėjimą, kuris čia vaizduojamas kaip bausmė katalikams. Vertimas atliktas netrukus po žemės drebėjimo ir galbūt buvo skirtas Radviloms (su jais susijęs antras pagal senumą 1483 m. sukurtas nuorašas)⁸³.

Ne vėliau kaip XV a. septintajame dešimtmetyje tikriausiai iš lotynų kalbos versti trys panašaus žanro kūriniai: 1) apie 1364 m. Johano iš Hildesheimo (Žemutinė Saksonija) lotyniškai rašyta *Trijų karalių istorija*⁸⁴; 2) rusėniškosios *Kristaus kančios*⁸⁵, kurių nei lotyniškas, nei galimas lenkiškas originalas nerastas, tačiau nu-

⁸¹ Plačiau apie šio nuorašo istoriją žr.: Темчин С. Ю. О времени появления Супрасльской летописи (списка 1519 г.) в Супрасльском монастыре // Ruthenica, t. 5. Київ, 2006, с. 151–161.

⁸² Первольф И. И. Червонорусский перевод Вислицкого статута // Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.), т. 1. Одесса, 1886, с. 307–309; Roman S. Przepisy prawa polskiego w rękopisie supraskim z początku XVI wieku (Uwagi w związku z odszukaniem zaginionego rękopisu) // Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 17, zes. 1, 1965, s. 75–102; Wandas A. Uwagi o języku tekstów prawnych z rękopisu supraskiego // Czasopismo Prawno-Historyczne, t. 17, zes. 1, 1965, s. 103–105; Bardach J. Ruskie przekłady polskich statutów ziemskich XIV i początku XV w. // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, t. 3. Łódź, 1999, s. 7–24.

⁸³ Лурье Я. С., Турилов А. А. Дедеркин Феофил // Лихачев Д. С. (ред.) Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. 2 (вторая половина XIV–XVI в.), ч. 1. Ленинград, 1988, с. 185–186.

⁸⁴ Перетц В. Н. Повесть о трех королях-волах в западнорусском списке XV века. Санкт-Петербург, 1903 (Памятники древней письменности и искусства, № 140); Лицкевич О. В. Стихотворный фрагмент из старобелорусского перевода «Повести о трех королях» (XV в.) – ранняя попытка адаптации «западной» книжной поэзии на Руси // Чумакова Т. В. (ред.) Человек верующий в культуре Древней Руси: Материалы международной научной конференции (5–6 декабря 2005 г.). Санкт-Петербург, 2005, с. 19–24; Бразгуной А. У. Перакладная беластрыстка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007, с. 40–42.

⁸⁵ Булгаков Ф. И. Сказания о страстях Господних // Памятники древней письменности, вып. 1. Санкт-Петербург, 1878–1879, с. 153–185; Туников Н. М. «Страсти Христовы» в западнорусском списке XV века. Санкт-Петербург, 1901 (Памятники древней письменности и искусства, № 140); Савельева О. А. Пассийные повести в восточнославянских литературах: вопросы текстологии // Покровский Н. Н. (ред.) Христианство и церковь в России феодального периода (материалы). Новосибирск, 1989, с. 30–44; Савельева О. А. Пассийные повести в восточнославянских литературах (к постановке проблемы) // Лихачев Д. С. (ред.) Общественное сознание, книжность, литература периода феодализма (Археология и источниковедение Сибири). Новосибирск, 1990, с. 203–208; Савельева О. А. Апокрифическая повесть «Страсти Христовы»: некоторые вопросы структуры и поэтики // Захаров В. Н. (ред.) Евангельский текст в русской литературе XVIII–XX вв.: Цитата, реминисценция, мотив, сюжет, жанр. Петрозаводск, 1994, с. 76–83; Гальго Н. В. «Плач

statyta, kad viena vertimo dalis gana tiksliai atkartoja Jokūbo Vorangiečio lotyniškai rašytos *Aukso Legendos* tekstą⁸⁶; 3) *Dievo žmogaus Alekso gyvenimas*, į rusėnų kalbą verstas apie XV a. vidurį iš Jokūbo Vorangiečio lotyniškosios *Aukso Legendos*, tačiau vertimas turi nemažai čekų kalbos bruožų, būdingų ir tuometinei lenkų kalbai (apie šį vertimą žr. čekiškiems šaltiniams skirtą skyrelį). Įdomu pastebėti, kad visi trys kūriniai savo turiniu susiję su trimis geografiškai gana artimais vokiškais miestais: 1) Kelnu, kur nuo 1164 m. saugomi Trijų karalių palaikai; 2) Maincu, kuris (pagal vieną iš kelių alternatyvių legendų) laikomas Pontijaus Piloto gimimo vieta; 3) Achenu, kur buvo pagrindinis aleksiečių ordino centras.

1585 m. Vilniuje leistas Petro Kanizijaus rengto katalikiškojo *Mažojo katekizmo* rusėniškasis vertimas⁸⁷. 1720 m. Zamostės sinodo nutarimai, publikuoti lotyniškai 1724 m. Romoje, 1744 m. skelbti Lvove rusėniškai ir tik 1785 m. Vilniuje – lenkiškai⁸⁸.

Taigi lotyniški šaltiniai aktyviausiai versti į rusėnų kalbą apie XV a. vidurį, vėlesniais laikais iš lotynų kalbos versta vis rečiau.

Graikiški šaltiniai. Nors įvairių rusėniškų kūrinių pavadinimuose ar pratarėse neretai minimi graikiški šaltiniai, tokiais liudijimais ne visada galima pasitikėti. Jei pratarėse šalia graikiškųjų minimi taip pat šaltiniai bažnytine slavų kalba, kūrinyse tikriausiai verstas iš pastarosios, t.y. turima mintyje, jog kadaise tekstas verstas iš graikų kalbos į bažnytinę slavų kalbą, o dabar iš bažnytinės slavų kalbos išverstas į rusėnų kalbą. Tai, pavyzdžiui, pasakyta Meletijaus Smotrickio verstos *Mokomosios evangelijos* (Vievis, 1616) pavadinime: „Evangelija mokomoji, arba pamokslai kiekvienam sekmadieniui ir ypatingosioms šventėms Konstantinopolio ir

Багародзіцы» у старажытнабеларускім перакладзе апавесці «Пакуты Хрыста» // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія*, 2005, № 1, с. 12–16; *Гальго Н. В.* Псіхалагічная палітра апавесці «Пакуты Хрыста» // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія*, 2005, № 3, с. 8–13; *Гальго Н. В.* Мастацкая структура апавесці «Пакуты Хрыста» // *Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік*, вып. 5. Мінск, 2007, с. 32–40; *Гальго Н. В.* Літаратурныя крыніцы беларускай перакладной апавесці «Пакуты Хрыста» (канец XV ст.) // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія*, 2007, № 2, с. 45–50; *Гальго Н. В.* Беларуская перакладная апавесць «Пакуты Хрыста»: гісторыя тэксту, паэтыка: Аўтарэферат дысертацыі... кандыдата філалагічных навук. Мінск, 2008.

⁸⁶ *Гальго Н. В.* «Залатая легенда» Якава Варагінскага ў апавесці «Пакуты Хрыста» // *Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*, вып. 8. Мінск, 2007, с. 50–58.

⁸⁷ *Карский Е. Ф.* Два памятника старого западнорусского наречия: лютеранский катехизис 1562 г. и католический катехизис 1585 г. // *Журнал Министерства народного просвещения*, 1893, № 8, с. 406–430; *Falowski A.* Język ruskiego przekładu Katekizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003 (*Studia Ruthenica Cracoviensia*, 2).

⁸⁸ *Корзо М. А.* Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва, 2007, с. 434–435.

visuotinio patriarcho prieš du šimtus metų graikiškai parašyta, iš graikų ir bažnytinės slavų kalbos į rusėnų kalbą išversta“⁸⁹. Vienoje iš šio leidinio pratarinių pasakyta tiksliau:

„<...> Evangeliją mokomąją, arba Evangelijų pamokslus sekmadieniams ir ypatingosioms šventėms iš bažnytinės slavų kalbos <...> į rusėnų kalbą verstus <...> teikiu“⁹⁰.

Versta tikriausiai iš ketvirtojo slaviško leidimo (Krilas, 1606), kur pirmą kartą spaudoje (klaidingai) nurodyta, kad *Mokomosios evangelijos* autorius yra Bizantijos patriarchas Kalistas⁹¹ – ta pati atribucija nurodyta ir Meletijaus Smotrickio vertime.

1637 m. Oršoje esančiame Kuteinos vienuolyne rusėniškai leista *Istorija apie Barlaamą ir Juozapatą* su nuoroda, jog ji „naujai iš graikų ir bažnytinės slavų kalbos į rusėnų kalbą versta“. Pasitikėdami šia informacija, kai kurie specialistai mano, jog versta iš graikų kalbos⁹², nors iš tikrųjų vertimas atliktas iš bažnytine slavų kalba rašyto originalo, reprezentuojančio serbiškąjį kūrinio vertimą⁹³, atliktą iš graikiško originalo Atono kalne (galbūt Hilandaro vienuolyne) dar XIII a.⁹⁴

Kartais leidiniuose minimi tik graikiški šaltiniai, nors iš tikrųjų tekstas galėjo būti verstas iš bažnytinės slavų kalbos. Pavyzdžiui, Jono Auksaburnio rašyto maldos *Tėve mūsų* paaiškinimo leidime (Vilnius, 1620) nurodyta, jog tai yra „vertimas iš graikų kalbos į rusėnų kalbą“, tačiau egzistuoja chronologiškai ankstesnė šio kūrinio rankraštinė versija bažnytine slavų kalba⁹⁵. Tokioje situacijoje tiesioginis vertimas iš graikų kalbos į rusėnų kalbą turi būti tekstologiškai įrodytas.

Mokslinėje literatūroje taip pat pasitaiko nepakankamai pagrįstų teiginių. Štai puikus Rusijos bažnyčios istorijos žinovas metropolitas Makarijus (Bulgakovas) užsiminė, jog 1607 m. Ostroge leistoje knygoje *Vaistai vangiam žmogaus protui* baž-

⁸⁹ Cituojama pagal faksimilės leidimą: Frick D. A. (ed.) *The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryč'kyj*. Cambridge (Massachusetts), 1987 (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts, vol. 2), p. 5.

⁹⁰ Ten pat, p. 13.

⁹¹ Гонис Д. Цариградският патриарх Калист I и Учителното евангелие // *Palaeobulgarica*, 1982, № 2, p. 49.

⁹² Свяжынскі У. М. Грэчаская мова // Паішкоў Г. П. (ред.) *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, 2-е выданне, т. 1. Мінск, 2007, с. 559.

⁹³ Лебедева И. Н. Повесть о Варлааме и Иоасафе // Лихачев Д. С. (ред.) *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, вып. 1 (вторая половина XI–первая половина XIV в.). Ленинград, 1987, с. 351.

⁹⁴ Јовановић Т. Житије Варлаама и Јоасафа у српском средњовековном наслеђу // Богдановић Д. и др. (ред.) *Варлаам и Јоасаф*. Београд, 2005 (Стара српска књижевност, књ. 22), с. 18.

⁹⁵ Творогов О. В. (ред.) *Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков: Каталог гомилий*. Санкт-Петербург–Opladen, 1998 (*Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 100; *Patristica Slavica*, Bd. 4), с. 137–138 (№ 418), ср.: с. 169 (№ 565).

nytine slavų kalba bei rusėniškai publikuoti du Jono Auksaburnio pamokslai apie atgailą ir Bizantijos imperatoriaus Bazilijaus testamentas sūnui Levui Filosofui versti iš graikų kalbos Damijono Nalivaikos, Ukrainos etmono Nalivaikos brolio⁹⁶. Tačiau visi trys tekstai galėjo būti versti ne iš graikų, o iš bažnytinę slavų kalba rašytos versijos (šiam leidinyje ji išspausdinta šalia rusėniškojo vertimo), kuri žinoma iš chronologiškai ankstesnių nei 1607 m. rytų slavų rankraščių⁹⁷.

Panašiai viename Apokalipsės leidime (Kijevas, 1625) išspausdintos dvi Taraso Zemkos į rusėnų kalbą verstos homilijos: Jono Auksaburnio 1-asis pamokslas Sekminėms ir Efremono Siro pamokslas Kristaus Atsimainymo šventei; abu kūriniai galėjo būti išversti ne iš graikų kalbos, kaip kartais manoma⁹⁸, o iš bažnytinę slavų kalba rašytų versijų, kurios yra žinomos iš chronologiškai ankstesnių rytų slavų rankraščių⁹⁹. 1627 m. Kijeve leistoje *Pasninko triodėje* rusėniškieji sinaksarai to paties Taraso Zemkos versti galbūt ne iš graikiško originalo, kaip manoma¹⁰⁰, o iš bažnytinės slavų kalbos – XIV a. Balkanuose atlikti net trys skirtingi šių sinaksarų vertimai į bažnytinę slavų kalbą¹⁰¹.

⁹⁶ Макарий (Булгаков) История Русской Церкви, кн. 6: Период самостоятельности Русской Церкви (1589–1881). Патриаршество в России (1589–1720). Отдел первый: Патриаршество Московское и вся Великия России и Западнорусская митрополия (1589–1654). Москва, 1996, с. 195.

⁹⁷ Творогов О. В. (ред.) Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков: Каталог гомилий. Санкт-Петербург–Opladen, 1998 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 100; Patristica Slavica, Bd. 4), с. 70 (№ 191), 91–92 (№ 262); Адрианова-Перетц В. П. Введение [«Литература кануна реформы (1640—1690 годы)»] // Орлов А. С. и др. (ред.) История русской литературы, т. 2, ч. 2: Литература 1590–1690 гг. Москва–Ленинград, 1948, с. 148–149 (apie Bazilijaus Testamentą).

⁹⁸ Thomson F. J. The Reception of Byzantine Culture in Medieval Russia. Aldershot etc. 1999, p. 190 (šeštojo straipsnio).

⁹⁹ Čertorickaja T. V. Vorläufiger Katalog kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus: Aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz, unter der Redaktion von H. Miklas. Opladen, 1994 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 91: Patristica Slavica, Bd. 1), S. 435 (nr. 19.0.41); Hannick Ch. Maximos Holobolos in der kirchenslavischen homiletischen Literatur. Wien, 1981 (Wiener byzantinische Studien, Bd. 14), S. 244 (nr. 269).

¹⁰⁰ Макарий (Булгаков) История Русской Церкви, кн. 6: Период самостоятельности Русской Церкви (1589–1881). Патриаршество в России (1589–1720). Отдел первый: Патриаршество Московское и вся Великия России и Западнорусская митрополия (1589–1654). Москва, 1996, с. 467.

¹⁰¹ Тасева Л. Непознати евангелски хомилии в южнославянски триоди от XIV–XVII век // Palaeobulgarica, 2002, № 4, с. 3–32; Тасева Л. Единство и многообразие на преводаческите норми през XIV век (По материал от два южнославянски превода на триодните синаксари) // Старобългарска литература, кн. 33–34: В чест на Климентина Иванова. София, 2005, с. 445–457; Тасева Л. Въпроси около локализацията на третия южнославянски превод на триодните синаксари от 14 век // Научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, кн. 31. Охрид–Скопје, 2005, с. 203–216.

Kai kurie LDK žemėse funkcionavę vertimai iš graikų kalbos buvo sukurti Maskvos Rusijoje. XVII a. pabaigos Supraslio rankraštyje¹⁰² surašytos *Miros pašventinimo apeigos* (pats miros paruošimo būdas aprašytas rusėniškai, o maldos tekstas pateiktas bažnytine slavų kalba), kurių antraštė skelbia, jog tekstas verstas iš graikų kalbos į rusėnų kalbą (З грéческого èνχολογiона на рóускiй преложено), iš tikrųjų verstas Maskvos valstybėje patriarcho Nikono pradėtos reformos eigoje. Šis naujas graikiško originalo vertimas į bažnytinę slavų kalbą (anksčiausias nuošaras datuojamas 1683 m.) netrukus buvo žinomas ir rusėnų žemėse, nes užfiksuotas unitų (galbūt Peremislyje) 1680–1690 m. rašytame rankraštyje¹⁰³.

Taigi šiuo metu žinomi tik trys tekstai, versti į rusėnų kalbą tiesiogiai iš graikų kalbos. Tai 1603 m. kunigaikščio Konstantino Ostrogiško spaustuvėje lygiagrečiai graikiškai ir rusėniškai leistas Aleksandrijos patriarcho Meletijo Pigo poleminis (prieš katalikus nukreiptas) *Dialogas apie stačiatikių tikėjimą*¹⁰⁴. Graikiškasis originalas leistas Vilniaus Švč. Trejybės stačiatikių brolijos spaustuvėje dar 1596 m. (leidinys buvo tikriausiai skirtas LDK kancleriui ir etmonui Jonui Zamoiskiui)¹⁰⁵. 1605 m. Dermanėje publikuotas iš graikų kalbos Jobo Boreckio verstas Meletijo Pigo poleminis laiškas Ipatijui Potiejui. 1627 m. Vilniuje skelbtos Makarijaus Didžiojo *Homilijos*, „iš graikų kalbos į rusėnų kalbą naujai išverstos“.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Šioje publikacijoje pateikta rusėniškųjų vertimų apžvalga nėra išsami, nes rusėniškai rašyti tekstai, ypač rankraščiniai, nėra išsamiai išaiškinti, daug jų dar slypi įvairių šalių rankraščių saugyklose, o jau išaiškinti kūriniai tebėra menkai tirti, labai trūksta patikimų ir objektyvių rusėniškosios raštijos apžvalgų. Todėl žemiau pateikiamos išvados yra labai preliminaros.

Taigi įvairiais laikais į rusėnų kalbą versti kūriniai, rašyti šešiomis kalbomis: bažnytine slavų kalba, hebrajiškai, čekiškai, lotyniškai, lenkiškai ir graikiškai. Keturios kalbos sudaro klasikinę kalbų grupę (hebrajų, lotynų, graikų, bažnytinę slavų), kitos dvi yra gyvosios (čekų ir lenkų), jų geografinis paplitimas – į pietvakarius nuo LDK žemių – rodo tarpkultūrinio bendravimo ir svetimų kultūros

¹⁰² Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (Vilnius), f. 19–197, l. 364v–366v.

¹⁰³ Nowakowski P. Rito della preparazione e consacrazione del santo myron nella tradizione slava orientale. Roma, 1997.

¹⁰⁴ Šis leidinys nėra išlikęs. Rusėniškasis vertimas žinomas iš dviejų XVII a. pradžios nuorašų. Vienas iš jų publikuotas: Мальшевский И. И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской Церкви, т. 2, Приложение второе. Киев, 1872, с. 49–83.

¹⁰⁵ Svarevičiūtė K. Meletijo Pigo Dialogo dedikacijos adresatas // Literatūra. T. 48 (3), 2006, p. 79–88.

inovacijų plitimo kryptį. Ta pati kryptis buvo aktuali ir Maskvos Rusioje, kur funkcionavo daugelis LDK teritorijoje atliktų (ypač ankstyvųjų) rusėniškųjų vertimų. Į Maskvos valstybę patekę rusėniškieji tekstai dažnai buvo verčiami į bažnytinę slavų kalbą arba redaguojami kalbiniu atžvilgiu, keičiant ryškiausius rutenizmus bažnytinės slavų kalbos atitikmenimis. Palyginus su LDK rusėnų žemėmis, Maskvos Rusia patyrė daug stipresnę graikiškosios kultūros įtaką, kurią liudija ten atliktų tiesioginių vertimų iš graikų kalbos gausa.

Iki šiol nėra žinomi jokie rusėniški tekstai, kurie būtų versti iš lietuvių kalbos. Tai lėmė pačios lietuvių kalbos funkcionavimo LDK visuomenėje ypatumai. Rusėniškų vertimų iš gyvųjų germanų ar romanų kalbų nebuvimas rodo menkai išvystytus tiesioginius LDK rusėnų kontaktus su geografiškai nutolusiomis Vakarų Europos tautomis, tačiau čia reikia atsižvelgti į pačios Vakarų Europos kalbinę situaciją, kurioje vis dar aktyviai vartota lotynų kalba.

Į rusėnų kalbą aktyviausiai versta iš trijų slavų kalbų (lenkų, čekų ir bažnytinės slavų kalbos), bet atliktų vertimų apimtys čia nevienodos. Aktyviausiai versta iš lenkų kalbos, kiek mažiau – iš bažnytinės slavų kalbos, kuri tradiciškai buvo artimesnė LDK rusėnams. Iš čekų kalbos versta dar mažiau, nors, kaip matysime, čekiški šaltiniai pradėti versti į rusėnų kalbą anksčiau nei bažnytine slavų ir ypač lenkų kalba rašyti tekstai.

Lotyniški kūriniai versti į rusėnų kalbą dažniau nei hebrajiški ir ypač graikiški, tačiau šių kalbų mokėjimo lygis LDK rusėnų žemėse buvo kiek kitoks: išsilavinę rusėnai dažniausiai mokėjo lotyniškai, daug rečiau – graikiškai ir beveik visai nemokėjo hebrajų kalbos, bent jau tiek, kad būtų galėję savarankiškai iš jos versti. Iš hebrajų kalbos versta taip: žydai žodžiu vertė hebrajiškus tekstus į rusėnų kalbą, o rusėnai užrašydavo jiems diktuojamą vertimą¹⁰⁶. Šiame vertimo projekte dalyvavę rusėnai buvo iš anksto žydų apmokyti specialios rašymo filosofijos (naudojant *Raidinį šifrą kvadratuose*, išlikusį *Laodikėjos laiško sudėtyje*), kuri turėjo išlavinti jų įgūdžius ir suteikti jiems naujų filosofinių (kalbant šiuolaikiniais terminais – elementarių filologinių) žinių¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Plačiau žr.: *Taube M.* The Fifteenth-Century Ruthenian Translations from Hebrew and the Heresy of the Judaizers: Is There a Connection? // *Ivanov V. V., Verkholtansev J.* (eds.) *Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*. Moscow, 2005 (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4), p. 190–196.

¹⁰⁷ *Romanchuk R.* The Reception of the Judaizer Corpus in Ruthenia and Muscovy: A Case Study of the Logic of Al-Ghazzali, the „Cipher in Squares“, and the Laodicean Epistle // *Ivanov V. V., Verkholtansev J.* (eds.) *Speculum Slaviae Orientalis: Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*. Moscow, 2005 (University of California, Los Angeles. UCLA Slavic Studies, New Series, vol. 4), pp. 150–156.

Vertimo sudėtingumas priklausė ne tik nuo paties verčiamo teksto, bet ir nuo kalbos. Į rusėnų kalbą lengviausia buvo versti iš lenkų kalbos: čia vertimas dažnai priartėdavo prie paprastos transliteracijos, t.y. prie lenkiško teksto perrašymo kirilinėmis raidėmis. Kiek sunkiau buvo versti iš čekų ir dar sunkiau iš bažnytinės slavų kalbos. Sunkiausia buvo versti iš lotynų ir graikų kalbų, o iš hebrajų kalbos rusėnai apskritai nesugebėdavo versti be žydų pagalbos.

Puikiai suvokdami šį skirtumą, rusėnai rinkosi, kur tik įmanoma, lengviausią kelią. Pavyzdžiui, Meletijaus Smotrickio *Mokomosios evangelijos* (Vievis, 1616) tekstas verstas iš bažnytinės slavų kalbos, tačiau pačios Evangelijos liturginiai skirsniai versti pažodžiui (su retomis leksemų substitucijomis) iš dviejų Simono Budno rengtų lenkiškų leidinių¹⁰⁸. Savo rusėniškąjį vertimą iš lenkų kalbos Smotrickis papildomai taisė pagal graikiškus ir bažnytinius slaviškus šaltinius¹⁰⁹. Tokiu būdu pasiektas norimas rezultatas: iš lenkų kalbos versti buvo lengviau, bet vertimas atitiko stačiatikių tradiciją. Šis atvejis aiškiai parodo, kad net labai išsimokslinę LDK rusėnai, jei tik turėjo galimybę, buvo linkę versti iš „patogesnių“ jiems kalbų.

Pirmųjų rusėniškų vertimų iš skirtingų kalbų chronologija ne visada tiksliai žinoma. Šiuo metu galima manyti ją buvus tokią: maždaug nuo XV a. vidurio pradėta versti iš hebrajų, lotynų ir čekų kalbų; tuo pačiu metu ar nežymiai vėliau – XV a. pabaigoje – pasirodė pirmieji vertimai iš bažnytinės slavų kalbos; lenkų kalba rašyti šaltiniai buvo reguliariai verčiami tik nuo XVI a. vidurio ar antrosios pusės; vertimai iš graikų kalbos atlikti XVII a. pradžioje.

Svarbu pabrėžti, kad rusėnų rašto kalba pradėjo aktyviai funkcionuoti ne XVI a., kaip dažniausiai mano specialistai, o jau nuo XV a. vidurio, kai į ją pradėta versti net iš trijų skirtingų kalbų – hebrajų (su žydų pagalba), čekų ir lotynų. Tik nežymiai vėliau atlikti pirmieji vertimai iš bažnytinės slavų kalbos. Tai reiškia, kad pirmieji vertėjai į rusėnų kalbą turėjo labai skirtingus kultūrinius interesus ir orientyrus, o pati rusėnų rašto kalba jau aktyviai funkcionavo XV a. viduryje, kai beveik tuo pačiu metu atsirado rusėniškai rašyti bibliniai, homiletiniai, religiniai, filosofiniai, istoriniai ir teisiniai tekstai.

Plačiausią chronologinį diapazoną turi rusėniškieji vertimai iš bažnytinės slavų kalbos, nes buvo atliekami trijų amžių laikotarpyje, nuo XV a. antrosios pusės iki XVIII a. antrosios pusės. Nežymiai trumpiau versta iš lotynų kalbos (nuo XV a. vidurio iki XVIII a. pradžios) ir iš lenkų kalbos (nuo XVI a. antrosios pusės iki

¹⁰⁸ Kaip pagrindiniu šaltiniu naudotasi 1572 m. Nesvyžiaus Biblija, kaip papildomu – 1574 m. Naujuoju Testamentu, žr.: Frick D. A. Petro Mohyla's Revised Version of Meletij Smotric'kyj's Ruthenian Homiliary Gospel // Schenker A. M. (ed.) American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists (Sofia, September 1988): Linguistics. Columbus, 1988, pp. 109–110.

¹⁰⁹ Ten pat, pp. 115–117.

XVIII a. pabaigos). Atmetus abejotinus atvejus, galima teigti, kad čekiški šaltiniai versti gana trumpai – tik XV a. antroje pusėje. Hebrajiškų tekstų vertimo projektas vyko 1454–1482 m., jei ne trumpiau. Graikiški kūriniai versti ir skelbti 1603–1627 m.

Tik rusėniškieji vertimai iš hebrajų kalbos buvo atliekami planingai, pagal vieną koncepciją ir vienos vertėjų grupės: tiek kalbos, tiek turinio atžvilgiu visi šie vertimai sudaro darnią ir logišką visumą. Ne tokią vientisą, bet vis dėlto gana homogenišką grupę sudaro čekiškų šaltinių rusėniškieji vertimai. Negausus lotyniškų originalų vertimai jau yra gana skirtingi. Iš bažnytinės slavų ir ypač iš lenkų kalbos verstus rusėniškuosius tekstus apskritai sunku pavadinti sistema.

Geografiškai rusėniškieji vertimai pasiskirsto taip: iš hebrajų kalbos versta Kijeve, čekiškų originalų vertimai dažniausiai siejami su Krokuvos glagolininkais (nors šios sąsajos esmė nėra visiškai aiški), iš graikų kalbos kiek aktyviau versta Ukrainos žemėse. Kitomis kalbomis rašytų kūrinių rusėniškųjų vertimų geografija yra nežinoma arba neapibrėžta.

Iš skirtingų kalbų versti rusėniškieji tekstai priklauso įvairiems bažnytinės ir pasaulietinės literatūros žanrams: Šventasis Raštas, liturginė literatūra, hagiografija, homiletika, katechetinė literatūra, religinė proza, religinės (neliturginės) giesmės, konfesinės polemikos kūriniai, filosofiniai veikalai, istorinė literatūra, teisės aktai ir riterių romanai. Šią įvairovę iš dalies lėmė tai, kad LDK rusėnai, priklausydami plačiam krikščioniškųjų konfesijų spektrui (stačiatikiai, protestantai, katalikai, unitai), turėjo gana skirtingų kultūrinių interesų.

Verta pastebėti, kad kai kurių žanrų kūriniai apskritai neversti į rusėnų kalbą – tai liturginės giesmės ir dogmatiniai veikalai. Rusėnų kalba rašytų liturginių giesmių nebuvimas aiškinamas šios kalbos santykiu su bažnytine slavų kalba: pastaroji LDK rusėnų visuomenės laikyta sakraline kalba (*lingua ad Deum*), o pirmoji – profaninė, paprastiems žmonėms skirta kalba (*lingua ad homines*)¹¹⁰. Dogmatiniai traktatai nebuvo verčiami į rusėnų kalbą dėl stačiatikių slavų tradicinių kultūrinių nuostatų (kurios kartais nevysiškai pagrįstai apibūdinamos kaip *intelektualinis tylėjimas*)¹¹¹ ir dėl LDK rusėnų švietimo sistemos ypatumų: vienintelėje rusėnų aukštojoje mokykloje – Kijevo stačiatikių metropolito Petro Mogilos 1632 m. įsteigtoje Kolegijoje (1701 m. ji tapo Akademija) – dėstyta lotyniškai (nuo 1784 m. – rusiškai)¹¹².

¹¹⁰ Plačiau žr.: Темчин С. Ю. Функционирование русской лмвы и иерархия церковных текстов (spauoėje).

¹¹¹ Žr.: Темчин С. Ю. Интеллектуальное или философско-догматическое молчание Древней Руси? (по поводу книги Ф. Томсона «Рецепция византийской культуры в средневековой Руси») // Slavistica Vilnensis 2001 (Kalbotyra 50 (2)). Vilnius, 2001, p. 31–56.

¹¹² Макарий (Булгаков) История Киевской Академии. Санкт-Петербург, 1843; Пемпов Н. И. Киевская Академия во второй половине XVII века. Киев, 1895; Jablonowski A. Akademia

Žemiau lentelės pavidalu pateikiama rusėniškųjų verstinių kūrinų apžvalga pagal vertimų originalo kalbas ir literatūros žanrus.

RUSĖNIŠKIEJI VERTIMAI: LITERATŪROS ŽANRAI IR ORIGINALO KALBOS

Verstinės rusėniškosios literatūros žanrai	Originalo kalba					
	bažnytinė slavų	hebrajų	čekų	lenkų	lotynų	graikų
Šventasis Raštas	+	+	+	+		
Liturginė literatūra	+			+		
Hagiografija	+			+	+	
Homiletika	+			+		+
Katechetinė literatūra	+			+	+	
Religinė proza	+		+	+	+	
Religinės (neliturginės) giesmės				+		
Konfesinė polemika				+		+
Filosofinė literatūra		+				
Istorinė literatūra	+		+	+	+	
Teisinė literatūra					+	
Riterių romanai	+					

Kaip matome, pagal originalo kalbą įvairovę pirmuoja trys žanrai, kuriems priklausantys kūriniai versti iš keturių kalbų: Šventasis Raštas, religinė proza ir istorinė literatūra (dviejų pastarųjų žanrų tekstai versti iš tų pačių kalbų). Iš trijų kalbų versta homiletika, hagiografija ir katechetinė literatūra (pastarieji du žanrai – iš tų pačių kalbų), iš dviejų – liturginė literatūra ir konfesinė polemika. Visų kitų žanrų kūriniai versti tik iš vienos kalbos: religinės (neliturginės) giesmės – iš lenkų, filosofiniai veikalai – iš hebrajų, teisiniai aktai – iš lotynų, riterių romanai – iš bažnytinės slavų kalbos.

Pagal verstų kūrinų žanrų įvairovę pirmuoja lenkų kalba (9 žanrai), po kurios seka bažnytinė slavų (8 žanrai), lotynų (5 žanrai), čekų (3 žanrai), hebrajų ir graikų kalbos (po 2 žanrus). Pagal verstų kūrinų skaičių taip pat pirmuoja lenkų kalba.

Pastebėta, kad tarp rusėniškųjų vertimų visai nedaug liturginės literatūros kūrinių, iš kurių tik pavieniai nedidelės apimties tekstai priklauso katalikiškai tradicijai. Tačiau tai anaip tol nerodo Katalikų bažnyčios ir LDK rusėnų tarpusavio santykių vangumo ir tiesioginio suinteresuotumo stokos, kaip kartais manoma¹¹³.

Kijowska-Mohilańska: Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi. Kraków, 1899–1900; *Sydorenko A.* The Kievan Academy in the XVIIth Century. Ottawa, 1977; *Хижняк З. И.* Киево-Могилянская академия. Киев, 1988; *Хижняк З. И., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. Київ, 2003.

¹¹³ *Турилов А. А.* Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–XVI в.) // *Флоря Б. Н.* Исследования по истории Церкви: Древнерусское и славянское средневековье. Москва, 2007, с. 474.

Šis vertimų ypatumas aiškintinas tuo, kad katalikybės (o dažnai ir protestantizmo) plitimas LDK rusėnų žemėse buvo tiesiogiai susijęs su jų kalbos polonizacija ir lenkų bei lotynų kalbų mokėjimo plitimu.

Specialistai pažymi, kad iki XVI a. pabaigos daugiausia vertimų iš vienos slavų kalbos į kitą atlikta Lenkijos ir Lietuvos žemėse¹¹⁴. Tai visų pirma aiškintina LDK dvinare etnine struktūra (konkrečiau – Lietuvos valstybės poveikiu į jos sudėtį patekusiems rytų slavams, kuris ir lėmė rusėnų knyginės kalbos atsiradimą), o taip pat LDK ir Lenkijos Karalystės aktyviais politiniais ir kultūriniais tarpusavio ryšiais. Yra pagrindo manyti, kad Lietuvos valstybės viduje vertimo apimties bei intensyvumo atžvilgiu pirmavo rusėnai, todėl LDK rusėniškoji literatūra laikytina ryškiausiu kultūrinės integracijos modeliu.

¹¹⁴ Райнхарт Й. Межславянские переводы в период позднего Средневековья и раннего Нового времени (до конца XVI в.) // Славяне и их соседи, вып. 11: Славянский мир между Римом и Константинополем. Москва, 2004, с. 123.